

ЗВО «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Гуманітарний факультет

Кафедра світової історії нового і новітнього часу

**ЄВРЕЙСЬКІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В ЧЕРНІВЦЯХ НАПРИКІНЦІ
80-Х ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ.**

Студента IV курсу

групи HIS-18B

Кінащука Станіслава Васильовича

Науковий керівник:

Владислава Москалець, PhD

Львів 2022

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1. Передумови єврейської громадянської активності та єврейська громада міста. Для чого створювався та які ставив перед собою цілі чернівецький єврейський громадсько-культурний фонд

- 1.1. Повоєнні Чернівці та повоєнні чернівецькі євреї. Причина заснування ЧЄГКФ. Доля чернівецьких єврейських кладовищ.
- 1.2. Перші спроби узаконити організацію, труднощі реєстрації в органах місцевого самоврядування, спротив місцевої влади через засоби масової інформації.

Розділ 2. Перебудова та істерія антисемітизму. Спроба радянського режиму очорнити та «посварити» єврейський та український громадські рухи.

- 2.1. Газетна «перестрілка». Перша спроба очорнити та розколоти єврейський громадський рух та єврейську громаду. Перші заяви про антисемітизм.
- 2.2. Антисемітизм» як інструмент радянського режиму у боротьбі проти демократичних сил в часі Перебудови.

Розділ 3. Ситуативний «союз» єврейської громади Чернівців та Народного Руху України за Перебудову напередодні колапсу Союзу.

- 3.1. Єврейська община Чернівців та її участь у діяльності Народного Руху України за Перебудову.
- 3.2. Власний інтерес єврейської громади Чернівців.
- 3.3. Перші демократичні вибори в УРСР 1990 року. Союз РУХу та єврейської общини Чернівців. Фінансування кампанії.
- 3.4. Зміна вектору діяльності Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного Фонду після поразки Демблоку. Репатріація до Ізраїлю.

Висновки

ВСТУП

Доволі часто можна зустрітися з думкою, що саме вихід України з Радянського Союзу поклав остаточну крапку в існування СРСР. Навіть попри те, що три балтійські республіки (Литва 11.03.1990.; Латвія і Естонія (21.08.1991) та Грузія (09.04.1991) проголосили свою незалежність набагато раніше від України, будьмо відверті, вихід цих країн хоч і дав тріщину федерації, проте, такі події радше сприймалися, як бунт на периферії ніж загроза для існування країни.

Зовсім інша справа – вихід зі Союзу однієї з республік засновниць, другої за своїм населенням, економічним потенціалом, армією та за впливом. Очевидно, що опозиційні сили в країнах Балтії та кавказьких республіках мали значно більшу силу ніж в просякнутій комуністичними структурами країні, проте, символізм денонсування союзної угоди, що була укладена 1922 року між країнами засновницями СРСР, однією з цих країн запустив безповоротний процес руйнування.¹

Свого часу Леонід Кравчук сказав, що «Україна може пишатися тим, що вона є державою, яка розвалила Радянський Союз»², окрім цього, депутат першого білоруського парламенту Сергій Наумчик свідчить, що «Україна йшла трохи попереду тих процесів серед інших пострадянських республік – я не беру до уваги Балтію, бо там усе було швидше в силу різних причин, – і рішенням України 24 серпня фактично вже тоді Радянський Союз припинив своє існування»³.

Та хто ж стояв за цими процесами всередині країни? Очевидно, що без демократичних рухів, на кшталт Народного Руху в Україні, або ж Народного Фронту в країнах Балтії, ніякого тиску на режим б не здійснювалось і він б зміг вистояти набагато довше. Роль цих рухів у формуванні громадянського суспільства та альтернативної до радянської повістки дня – неоціненна. У свою

---

¹ Хотин, Р., (2016). Як Україна Незалежністю вплинула і впливає на інші пострадянські держави . Радіо Свобода. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27938506.html>

² Хотин, Р. Як Україна Незалежністю вплинула і впливає на інші пострадянські держави

³ Там само

чергу, НРУ також не був монолітним утворенням. Він складався з безлічі представників інших неформальних рухів всієї України, студентських організацій, і, що головне для цієї роботи – з організацій створених представниками етнічних меншин України⁴. Конкретно тут, я досліджуватиму роль єврейських організацій в формуванні повістки РУХу та їхню роль в здобутті незалежності.

Ця ж наукова робота покликана продемонструвати, як єврейський громадський рух взяв одну з чільних ролей у формуванні всеукраїнського демократичного руху та нероздільно з українцями та представниками інших національних меншин брав участь у процесі здобуття української незалежності та формуванні сучасної української політичної нації. Загалом, робота покликана вписати в загальноукраїнський контекст історію створення першої в Радянській Україні єврейської громадської організації, яка, як і інші схожі організації почали створюватися по всій УРСР⁵ наприкінці 1980-х років. Якими були перші кроки організації, як на це реагувала місцева влада, преса, місцева єврейська громада, представники релігійних общин, та головне – інші неформальні організації міста та країни – саме про це буде ця робота.

В цьому дослідженні я намагатимусь підтвердити або спростувати кілька своїх гіпотез. Одна з них – представники радянської влади в місті Чернівці чинили систематичний спротив будь-яким намаганням створити офіційну громадську організацію представниками єврейської спільноти міста. Окрім цього, спробую підтвердити припущення щодо лояльності місцевих ЗМІ

---

⁴ Хотин, Р., (2019). 30 років Руху: Створення Народного руху в семи моментах, які наблизили Незалежність України . Радіо Свобода. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30147962.html>

⁵ В умовах розкладання та ерозії тоталітарної системи, по всьому Радянському Союзу виникають перші громадські спілки, об'єднання, політичні партії та інші колективи. Так, в умовах Перебудови, в реаліях кінця 80-х років, стало можливим створення громадських організацій чим вдало користувалися представники різних етнічних груп, ідеологічних спрямувань та інші групи, які об'єднувалися відповідно до їх зацікавлення . Так, наприклад, в 1988 році відроджується молодіжна скаутська організація Пласт , засновується правозахисна організація – Українська Гельсінська спілка , пізніше в 1989 засновується Народний Рух України , ще не політична партія, а громадсько-політична організація. Що стосується національних рухів етнічних меншин, то в 1987 році кримські татари створюють Центральну ініціативну групу, котра в подальшому проводитиме діалог між кримськими татарами та владою/ Кінашук С. Діяльність перших громадських організацій в Чернівцях наприкінці 1980-х та у 1990-х рр. [Електронний ресурс] / Станіслав Кінашук. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://kadishin-memorial.org.ua/wp-content/uploads/2020/08/kursova.KinashchukStanislav.pdf>. [Дата звернення 13 червня 2022]

представникам міськвиконкому та розгляну приклад скоординованого супротиву утворенню єврейського громадського руху, зокрема, «Фонду по сприянню збереження Чернівецького єврейського міського кладовища» (згодом ЧЄГКФ).

В наступному розділі роботи зосереджу свою увагу на дослідженні істерії антисемітизму, яка масово почала поширюватися в останні роки існування Союзу. Якщо бути точнішим, то я спробую визначити, яка природа інтенсифікації антисемітських настроїв в СРСР та, зокрема, в УРСР. Намагатимусь дослідити – чому попри таку велику кількість звернень до органів правопорядку, щодо випадків антисемітизму, від них не було ніякої реакції. Окрім цього, спробую віднайти тих, хто за цими настроями стояв

В останньому розділі я розгляну історію співпраці осередкової організації НРУ в Чернівцях та єврейського громадського руху, а також, його взаємодію з іншими неформальними рухами міста, республіки та СРСР загалом. Також, спробую окреслити, якою була вигода у співпраці для обох сторін, та які інтереси відстоювала єврейська громада. Наприкінці, я огляну участь єврейського громадського руху у перших демократичних виборах та наслідки результату цих виборів на єврейську громаду міста.

Актуальність теми дослідження характерне тим, що вона об'єднує в собі водночас дві трендові тенденції в сучасній українській історіографії. Перш за все, мова йде про Єврейські студії, які протягом майже всього останнього десятиліття в Україні, швидкими темпами набирає популярності. Другою такою тенденцією є – ширше розуміння української історії, яке долучає об'єднання різних етнічних груп, які дають нам змогу не випускати можливості долучати до творення української історії представників або ж цілі об'єднання різних етнічних груп. Українське єврейство хоч і досліджувалось, але дуже довго залишалось поза увагою українських істориків, або ж розглядалась відірвано від загального суспільства (звісно окрім ситуації де вони зазнавали значних переслідувань під час погромів). Таким чином, я намагатимусь вписати єврейські громадські рухи в загальний контекст зародження громадських рухів в СРСР. Більше того,

продемонструвати як єврейський громадський рух доклався до створення та діяльності чільної опозиційної структури в УРСР – Народний Рух України.

Також, дослідження історії українських євреїв рідко розглядають період Перебудови, насправді, як і історія будь-якої іншої меншини в Україні. Хоча, саме в кризовому періоді спільнота якнайкраще переосмислює свою ідентичність та рівень лояльності до подій котрі відбуваються, або ж навпаки супротив до них.

Таким чином, це дослідження охоплює одразу дві важливі та трендові тенденції в українській історіографії. Проблеми цієї праці є актуальними у сьогоденні та широко досліджуються в Україні, зокрема в НаУКМА на магістерській програмі «Юдаїка», серед членів Українська асоціація Юдаїки та останніми роками в УКУ.

Метою дослідження є прослідкувати діяльність однієї з перших в Радянському Союзі єврейської організації в контексті перебудови та демократичних процесів. Досліджуватиму я її в розрізі пізньорадянського суспільства та в умовах освоєння громадянами СРСР «демократичної мови». Також, в цьому дослідженні я намагатимусь дослідити відносини між єврейськими активістами, міською владою міста, інших неформальних організацій в контексті зародження Народного Руху України. Для реалізації цієї мети поставлю собі такі **завдання**:
Завдання №1: Вияснити, які передумови заснування ЧЄГКФ, та яка в цьому роль збереження пам'яті про єврейські поховання?
Завдання №2: Які були взаємовідносини між активістами та представниками влади, та як вони виявлялися через місцеві ЗМІ?
Завдання №3: Якщо представники влади чинили супротив проти новостворених громадських рухів, то яким чином і якими засобами?
Завдання №4: Проаналізувати явище антисемітської історії, та хто за нею стояв?
Завдання №5: Дізнатися що виявилось об'єднавчим фактором для організацій засновниць осередку НРУ в Чернівцях?
Завдання №6: Дізнатися яким був інтерес членів єврейського громадського руху в активній участі в НРУ?
Завдання №7: Що стало причиною занепаду єврейського громадського руху?

Об'єктом дослідження є взаємодія національних груп у провадженні демократичних процесів, зокрема, взаємодія їхніх неформальних об'єднань напередодні колапсу Радянського Союзу. Таким чином, я досліджуватиму взаємодію українців та євреїв, та їхню роль у демократизуючих процесах. **Предметом** дослідження – те, як цю діяльність та співпрацю висвітлювали члени єврейських громадських організацій, зокрема, на сторінках «Інформаційного бюлетеня» (пізніше газета «Шофар»), окрім цього, я аналізуватиму те, як висвітлювалися ті самі аспекти в виданні РУХу та в резолюціях установчих конференцій організації.

Наукова новизна: Як я вже зазначав у своїх попередніх наукових роботах – «Ця робота є лише вступом до циклу робіт які я планую присвятити цьому питанню». І справді, тема є зовсім недосліджуваною та несправедливо ігнорованою. Новизна полягає не лише в обраній мною тематиці дослідження (єврейських громадських рухів), а і загалом в дослідженні громадських об'єднань в останні роки СРСР.

Адже, більшість громадських рухів та їх зародження полишені поза увагою сучасної української історичної спільноти, за виключенням кількох масштабних та гучних об'єднань на кшталт Української Гельсінської Спілки, Народного Руху та декількох інших. Натомість у своїй роботі я пропоную дослідити заснування не лише невідомої, до сьогодні широкому загалу, організації, як феномену зародження громадського життя, а і те, що це об'єднання формувалось членами однієї з етнічних груп. Більше того, вона формувалась аби відстоювати інтереси цієї етнічної групи. Найважливішим нововведенням, на мою думку, є участь таких малих тематичних організацій, як ТЄК та ЧЄГКФ в діяльності регіональних представництв всеукраїнського Народного Руху, а також їхня роль у формуванні вектору розвитку українського демократичного руху.

Хронологічні межі цієї наукової роботи охоплюють період Перебудови в СРСР, а точніше кінець 1980-х, початок 1990-х років. Проте для ретроспективної оцінки ситуації в досліджуваному регіоні, інколи, в цій роботі я буду використовувати матеріали починаючи з другої половини ХХ-го ст.

Географічні межі обмежуються містом Чернівці, окрім цього використовуючи метод порівняння, я буду посилаюся на матеріали з інших локацій, в тому числі до інших республік тогочасного СРСР.

У цій роботі я комплексно застосовував такі **методи дослідження**, як: критичний аналіз текстів – саме користуючись ним, мені вдалось розділити основне «тіло» газети «Інформаційний Бюлетень» та «Буковинський вісник» на тематичні підрозділи і дослідити їх окремо для формування цілісної картини феномену розвитку єврейського громадського відродження в місті Чернівці та його участь в Народному Русі України.

Також, застосовуючи метод критичного аналізу тексту– в даній роботі я порівнюю статути обговорюваних організацій. Що стосується спеціальних історичних методів, то я використовував демографічний метод – який я застосовував в першому розділі своєї роботи. І, звісно ж, критичний аналіз текстів, який я застосовую для розбору газети «Інформаційний Бюлетень» (згодом «Шофар») та резолюцій опублікованих в Буковинському віснику.

Окрім цього використав біографічний метод, при застосуванні якого досліджував постаті, які фігурували в моїй роботі. Також, для консультацій я використовував метод усної історії, щоправда, інколи через заборону використовувати інтерв'ю, доводилось шукати підтвердження цих слів вже в інших джерелах, в чому мені, все ж, дуже допомогли усні свідчення та консультації.

Джерела. В цій роботі користуватимусь кількома видами джерел. Всіх їх можна умовно поділити на такі смислові підгрупи: Перша – періодичні видання, серед них – видання «Чернівецького єврейського громадсько-культурного фонду» – «Інформаційний Бюлетень» (згодом – Шофар), видання регіонального осередку НРУ за Перебудову – «Буковинський Вісник» та видання Чернівецьких обласного і міського комітетів КП(б)У та облвиконкому – «Радянська Буковина»; Друга група – інтерв'ю, основою для якого є інтерв'ю Йосифа Зісельса записане Ізою Хруслінською «Господи, Ти відкриєш уста мої...» та збірник інтерв'ю впорядкованих Вахтангом Кіпіані – «Дисиденти. Чути правду»,

окрім цього до даного підрозділу, також можна віднести взяті мною телефонні інтерв'ю-консультації.

Третя – різні інтернет-джерела, мається на увазі тематичні статті на різних інтернет-форумах та сайтах організацій, спогади учасників на цих форумах, дописи в особистих блогах, тощо. Остання – четверта, – я її умовно назвав «Інші». Це різного роду економічні статті, адже саме їм виділяється чимала увага в одному з розділів. Також в цій групі зосереджені законодавчі акти прийняті ВР УРСР та інші.

Оскільки кількість подій та детальний опис усіх кроків членів Ініціативної групи перенаситив дослідницьким матеріалом кожний з випусків «Інформаційного Бюлетеня», на жаль, я опублікую свої спостереження та дослідження лишень стосовно першої десятки номерів газети. Пори це, така насиченість деталями та фактами означає лише одне – дослідження продовжуватиметься та має значний потенціал і може викликати чимало дослідницьких питань.

Історіографія. Фундаментом для цієї роботи є праця Цві Гітельмана – «Неспокійне століття. Євреї Росії і Радянського Союзу з 1881 р до наших днів»⁶. Ця монографія блискуче описує дещо ширший контекст історії єврейства всієї Російської Імперії та Радянського Союзу, а також перші роки після розпаду СРСР. Ця робота є важливою для мого дослідження для того, аби краще описати контекст розвитку єврейської спільноти, головні тенденції в кожному його окремому історичному витку. Також, це дослідження дає широкий контекст для розуміння державної політики СРСР стосовно окремої етнічної групи – євреїв, що, очевидно, корисно для мого дослідження.

Якщо ж говорити про другу фундаментальну для чого дослідження працю – наукову роботу доктора Університету Торонто Світлани Фрунчак – «Творення радянських Чернівці: Національна «реуніфікація», Друга Світова Війна і страх

---

⁶ Гітельман Ц. A Century of Ambivalence: The Jews of Russia and the Soviet Union, 1881 to the Present / Цві Гітельман. – Блумінгтон, Індіана: Indiana University Press, 2001. – 320 с.

чернівецького єврейства у повоєнній Україні.»⁷ то вона може бути цінна тим, що описує повоєнну ситуацію в Чернівцях, зокрема чималої уваги вона приділяє формуванню нової спільноти, яку я і досліджую в своїй роботі, саме з цієї позиції мені цікава її праця. Окрім цього вона детально досліджує демографію міста та міграційні процеси євреїв з Бессарабії та Центральної України.

Третя робота, яка демонструє позицію Народного Руху України, та їхнє бачення майбутньої співпраці між ними та єврейським громадським рухом – це робота Гончарука Г. «Народний Рух України. Історія» 1997 року. В цій роботі описуються аспекти створення регіональних осередків, позицію представників руху щодо єврейської общини України та опис створення деяких цікавих для праці документів.

Остання робота – четверта – глибинне дослідження Роберта Фрідмана «Радянське єврейство 1980-х років: політика антисемітизму та еміграції та динаміка переселення». Це дослідження цінне для моєї роботи з тієї причини, що воно якнайкраще описує контекст природи пізнього радянського антисемітизму, його виявах та найяскравіших форм вияву цього антисемітизму. Окрім цього, в роботі подається динаміка та причини єврейської еміграції, яка також необхідна в моїй роботі.

Структура роботи. Презентована наукова робота, окрім стандартних вступу, списку літератури, кількох візуальних додатків, таблиць та висновків складається з трьох розділів.

У двох розділах міститься два підрозділи та тематичні висновки до кожного з них в третьому розділі таких підрозділів чотири. Всі розділи хоч і перебувають в хронологічній послідовності та все ж об'єднанні тематично. Натомість, що стосується загальної роботи, то логіка подачі матеріалу є такою: в кожному підрозділі я проводжу огляд від першої згадки проблематики то до завершення чи то вирішення проблеми. Себто, в кожному наступному підрозділі присутня хронологічна послідовність, але з початком нового – я повертаюсь до

---

⁷ Фрунчак С. The making of soviet Chernivtsi: national “reunification, «World War II, and the fate of jewish Czernowitz in postwar Ukraine. : дис. докт. філос. наук / Фрунчак Світлана – Торонто, 2014. – 513 с.

початку діяльності організації. Окрім цього, стараюсь помістити презентовану мною хронологію в загальний контекст світових подій.

Кожний підрозділ складається з основної частини, яка відповідає загальній темі зазначеній в заголовку до підрозділу та з допоміжних пояснюючих параграфів. Наприклад, в розділі про «Союз РУХу та єврейських організацій» я додатково використовую чималий опис економічних змін в СРСР.

Перший підрозділ складається з: короткого екскурсу в історію чернівецького єврейства від кінця Другої Світової Війни і до подій, які описуються в науковій роботі (кінець 80-х початок 90х рр. ХХ століття), взаємин перших ініціативних об'єднань з міською владою, опису перших кроків здійснених активістами та конфлікти з представниками влади та місцевою пресою. Варто зазначити, що перший розділ це своєрідна вибірка основного матеріалу з моїх двоє попередніх наукових робіт.

У другому розділі я досліджую істерію антисемітизму, що розгорнулася наприкінці 80-х років, спробую дати відповідь на питання: кому була вигідна така істерія, також я описую взаємодію основних контрагентів в місті, а саме: міської влади, єврейських організацій та РУХу. Також, я вдаюсь до огляду антисемітизму в цілому в Радянському Союзі в цю епоху.

Третій підрозділ привідкриває нам внутрішню «кухню» ситуативного союзу РУХу та єврейських організацій. Тут перш за все подається опис демократичних процесів в УРСР та СРСР, також я знайомлю читача з єврейські персоналії НРУ в Чернівцях, досліджую які дискусії були всередині єврейської громади стосовно РУХу.

В другій частині я вивчаю спецефічні процеси і деталі установчих конференцій НРУ в Чернівцях та в Києві, а також, прийнятих там резолюцій, які стосувалися єврейської громади. Наприкінці, я висвітлюю «єврейський інтерес» у такій співпраці, перші демократичні вибори в СРСР та роль єврейських активістів на них, а також, хто і як фінансував передвиборчу кампанію і вплив результату цих виборів на єврейську громаду міста Чернівці.

РОЗДІЛ І

ПЕРЕДУМОВИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ТА ЄВРЕЙСЬКА ГРОМАДА МІСТА. ДЛЯ ЧОГО СТВОРЮВАВСЯ ТА ЯКІ СТАВИВ ПЕРЕД СОБОЮ ЦІЛІ ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ЄВРЕЙСЬКИЙ ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНИЙ ФОНД

Єврейський громадський рух, що виник напередодні колапсу Радянського Союзу, а точніше, діяльність цього руху, є невід'ємною частиною демократичних процесів, які вибухнули з початком Перебудови на території всього СРСР. Хоч і всі ці рухи були, в переважній своїй більшості, демократичними, та все ж, їхні самоцілі були деколи кардинально різними. Зокрема відновлювалась діяльність молодіжних патріотичних організацій Пласт та Січ⁸, з'являлися Товариства рідної мови⁹, проводилися перші розслідування «Меморіалу»¹⁰, засновувалися екологічні, правозахисні, релігійні та інші організації.

Проте, найбільш характерним та масовим рухом для всіх республік СРСР, та для кожного більш-менш великого, міста країни були – національні організації. Наприклад кримськими татарами формується ОКНР¹¹, угорцями – Товариство угорської культури Закарпаття¹², румунами – Товариство румунської культури в Чернівцях¹³, та інші.

---

⁸ Історія Пласту - Пласт . Пласт. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://www.plast.org.ua/about-history/>

⁹ 1989, утворення Товариства української мови імені Тараса Шевченка . Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyutyu/11/1989-utvorennya-tovarystva-ukrayinskoyi-movy-imeni-tarasa-shevchenka>

¹⁰ 1989 – установча конференція Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал» . Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/berezen/4/1989-ustanovcha-konferenciya-ukrayinskogo-istoryko-prosvitnyckogo-tovarystva-memorial>

¹¹ Губернський, Б. та Громенко, С., (2018). Від перебудови до Другого Курултаю . Крым.Реалии. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/29508824.html>

¹² Пам'яті Шандора Фодо – палкого угорського патріота та доброго друга України @ Закарпаття онлайн . Новини Закарпаття онлайн, новини Ужгорода, новости Закарпаття онлайн. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/217854-Pam'iati-Shandora-Fodo---palkoho-uhorskoho-patriota-ta-dobroho-druha-Ukrainy>

¹³ Чернівецька обласна рада | . Чернівецька обласна рада | Офіційний сайт органу місцевого самоврядування. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://oblrada.cv.ua/oblast70/>

Схожа ситуація склалась і з єврейським громадський рухом, який теж отримав свою фізичну реалізацію у неформальних об'єднаннях. На відміну від всіх названих мною етнічних меншин, єврейська не мала єдиної географічної локалізації. Саме тому, єврейські громадські організації, неначе гриби після дощу, почали з'являтися у всіх частинах Радянського Союзу. Так, перші єврейські організації, зі зовсім невеликою різницею, з'явилися у Ризі та Чернівцях¹⁴. Але, який ж був фундамент для виникнення такої організації в досліджуваних мною Чернівцях?

Аби пролити світло на діяльність єврейської громади міста Чернівців, у цьому розділі я спробую розкрити досі невідомі до цього часу, деталі заснування та функціонування першої в Радянській Україні та другої в СРСР¹⁵ єврейської громадської організації. Досліджу хто і за яких умов був засновником цього громадського руху, та якими були їх перші кроки. На відміну від попереднього дослідження, цього року я зосереджусь на аналізі опозиційної організації, а точніше інформації поданій в їхньому друкованому виданні – інформаційний бюлетень, а згодом газета «Шофар» Чернівецького єврейського громадсько-культурного фонду. Також, в цьому розділі я огляну діяльність фонду за 1988-1991 роки та основні події з життя єврейської общини міста, що висвітлені на сторінках вже згаданого мною друкованого видання.

1.1. Повоєнні Чернівці та повоєнні чернівецькі євреї. Причина заснування ЧЄГКФ. Доля чернівецьких єврейських кладовищ.

Етнічний склад українських довоєнних міст важко назвати однорідним. Львів, попри бажання польської адміністрації, був лише наполовину «польським», так поляки становили лише 50% від загальної кількості населення міста (150.000 осіб), решту ж населення складали етнічні євреї 33% (100.000 осіб)

---

¹⁴ Ханін, В, ПЕРЕСТРОЙКА И ЕВРЕЙСКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ АССОЦИАЦИИ НА УКРАИНЕ . rudocs.exdat.com. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://rudocs.exdat.com/docs/index-210576.html>

¹⁵ Першою єврейською організацією в СРСР стало засноване на два місяці раніше Таллінське Єврейське культурне товариство (м. Таллін, Естонія)/ Орен (Надель) І. Краткая еврейская энциклопедия в 11 томах: том 8. Кол.: 697–702. / І. Орен (Надель), М. Занд., 1996.

та українці 16% (50.000 осіб)¹⁶. По іншу сторону кордону, в радянському Києві, окрім звичних нам українців та росіян, неочікуваним для невідомого читача буде той факт, що єврейське населення міста Києва в 1939 році становило аж 27% (224.000 осіб), що на 10% більше ніж етнічних росіян, яких в тому ж році налічувалось 139.000 осіб¹⁷. Зрештою, Друга Світова Війна, жахіття Голокосту, деякі геополітичні чинники (наприклад заснування держави Ізраїль, операція Вісла, тощо), масова урбанізація сільського населення та новий світовий порядок, що спричинив еміграцію населення, докорінно змінили етнічну мапу України та Східної Європи в цілому. Наприклад, у згаданому мною Львові та Києві частка єврейського населення скоротилась до 5%¹⁸ і 14%¹⁹ відповідно.

Після наведеної мною статистики, цілком логічно буде припустити, що схожа тенденція до тотального зниження частки єврейського населення (у Львові більш, ніж у 6 разів!) спіткала і всі інші міста західних територій Радянського Союзу (території, на яких, з багатьох історичних причин, проживала велика кількість єврейського населення, що постраждало від Голокосту).

В подібній ситуації, Чернівці, на перший погляд, можна помилково назвати виключенням із наведеної мною тенденції. Так, у довоєнних Чернівцях із загальною кількістю населення – 128.779 осіб, проживало 44.536 (осіб) євреїв, що становило майже 35% від загальної кількості населення. До прикладу, чисельність титульної, на той час, нації²⁰ – румунів складала всього 31.434 осіб або 24,4%, українців же – 22.030 осіб або 17%²¹. Згодом, вже у повоєнному місті

---

¹⁶ Терещук Г. Львів – Lwów – Lemberg: 1939–1941 [Електронний ресурс] / Галина Терещук // Радіо Свобода Україна. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/2089479.html>. [Дата звернення 13 червня 2022]

¹⁷ Всесоюзная перепись населения 1939 года. Таблица 15д. Национальный состав населения. РГАЭ. Ф.1562 Оп. 336 Д.970.

¹⁸ Депортації. Західні землі України кінці 30-х – початку 50-х років ХХ ст. Документи, матеріали, спогади/ Відп. Ред. Ю. Сливка. Львів, 1996. Т. 2: 1946-1947 рр. С. 309

¹⁹ ПЕРЕПИС 1959/1989: ЦЕНТРАЛЬНІ ОБЛАСТІ (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Київська, місто Київ, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська, Хмельницька) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://archive.is/20120709060925/http://etno.uaweb.org/nsklad/1989-centr.html>. [Дата звернення 13 червня 2022]

²⁰ Титульна нація - частина населення держави або суб'єкта федерації, національність якої визначає офіційне найменування даної держави/ Титульная нация [Електронний ресурс] // Академик – Режим доступу до ресурсу: https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/115004#cite_note-1. [Дата звернення 13 червня 2022]

²¹ Попеску Й. CREAREA REGIUNII CERNĂUTI [Електронний ресурс] / Йон Попеску // Observatorul. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://observatorul.com/Default.asp?action=articleviewdetail&ID=1951>. [Дата звернення 13 червня 2022]

частка євреїв складала аж 42% (17.341 осіб) в квітні 1944 року, а влітку того ж року – 53,3% (23.213 осіб)²². Це пов'язано із поступовим поверненням місцевих жителів та переселенням депортованих до Трансністрії євреїв²³. І хоч в реальних цифрах, здається що кількість етнічних євреїв зменшилась, згодом єврейське населення міста майже досягло довоєнних показників²⁴.

Та попри такі вражаючі кількісні показники, що могли б свідчити про «виживання» єврейської спільноти Чернівців, якісні показники говорять про зовсім інше. Наприклад, як зазначає Ірина Яворська – «Впродовж 1944 -1946 відбувся виїзд буковинських євреїв...це була нелегальна міграція...тікала сіоністська молодь...ті, хто співпрацював з німцями чи румунами. В Румунії тим, хто вижив під час Голокосту надавали матеріальну компенсацію...чернівецьке єврейство виїхало до Румунії...потім...до Палестини...І у цьому от вакуумі в Чернівці почали приїжджати бессарабські євреї та вихідці з Центральної України»²⁵. Таким чином, у повоєнних Чернівцях частка місцевих євреїв значно скоротилась у порівняння з довоєнними показниками, та, на жаль, детальнішої інформації про відсоткове співвідношення новоприбулих та корінних жителів мені не вдалось віднайти.

Це було першою хвилиною єврейської еміграції, згодом відбулось ще дві, не менш важливі для мого дослідження. В «1970-х – забезпечені лікарі та хасиди їхали з СРСР (в т.ч. з Чернівців – *авт.*) і 1990-х, її називають «ковбасна еміграція»²⁶. Щораз коли покидали свої домівки, єдине, що залишали по собі

---

²² Фрунчак С. THE MAKING OF SOVIET CHERNIVTSI: NATIONAL “REUNIFICATION,” WORLD WAR II, AND THE FATE OF JEWISH CZERNOWITZ IN POSTWAR UKRAINE. : дис. докт. філос. наук / Фрунчак Світлана – Торонто, 2014. – С. 513. 323-325с.

²³ Депортація євреїв до Трансністрії – Трансністрія – Штучно створений в період Другої світової війни географічний термін, що відноситься до певної території на Україні. До Другої світової війни на цій території проживало 300,000 євреїв/ Трансністрія [Електронний ресурс] // Яд Вашем – Режим доступу до ресурсу: <https://www.yadvashem.org/ru/holocaust/lexicon/transnistria.html>. [Дата звернення 13 червня 2022]

²⁴ Кобалія А. Хто був творцем єврейського ренесансу в Чернівцях? Розповідає історик [Електронний ресурс] / Андрій Кобалія // Громадське радіо. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/hto-buv-tvorcem-yevreyskogo-renesansu-v-chernivcyah-rozpovidaye-istoryk>. [Дата звернення 13 червня 2022]

²⁵ Кобалія А. Хто був творцем єврейського ренесансу в Чернівцях? Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/hto-buv-tvorcem-yevreyskogo-renesansu-v-chernivcyah-rozpovidaye-istoryk>. [Дата звернення 13 червня 2022]

²⁶ Там само.

десятки тисяч єврейських емігрантів, – покинуті могили своїх родичів не кладовищах не лише в Чернівцях, а і на околицях і далеко за межами міста.

На одному з таких кладовищ (Міське єврейське кладовище), що було відкрите у 1866 році вже наприкінці 1980-х років нараховувалось майже 50.000 поховань²⁷. Нагадаю, що в більшості, ці поховання належали родичам тих євреїв, які вирішили так і не повертатися до Чернівців після депортації, а також тим, хто емігрував з міста у 70-х роках. Таким чином, на сьогодні, більше як 70% могил з усього комплексу «Чернівецький некрополь» (в нього також входить і православне кладовище яке займає 20 з 35 гектарів загальної площі) є покинутими та з неідентифікованими родичами, наголошу, що такий відсоток серед єврейської частини некрополю, очікувано, більший²⁸. Окрім нього в сучасних межах міста також знаходиться ще одне єврейське кладовище – Садгірське, та Кіцманське, що знаходиться неподалік обласного центру, в місті, де зовсім відсутня яка-небудь єврейська община.

Таким чином, наприкінці століття в місті та неподалік міста залишилось кілька десятків тисяч могил без постійного нагляду. Припускаю, що деякі з них зовсім не доглядалися ще з часів румунської окупації. Такий стан речей та відсутність будь-якого уповноваженого державного органу, який вирішував би питання з недоглянутими могилами створив ситуацію «глибокої невдоволеності...станом єврейського кладовища (*пер. з рос. – авт.*)»²⁹. Такими словами розпочалась діяльність Ініціативної групи зі збереження, а точніше, перший рядок їхнього друкованого видання. Так і розпочався довгий процес відродження єврейського громадсько-культурного життя.

---

²⁷ Шупеня В. Чернівецькі некрополі по вулиці Зеленій [Електронний ресурс] / В. Шупеня, Ю. Преступенко. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: <http://iajgscemetery.org/eastern-europe/ukraine/chernivtsi> [Дата звернення 13 червня 2022]

²⁸ Чернівецький некрополь [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2830764-cerniveckij-nekropol.html>. [Дата звернення 13 червня 2022]

²⁹ Звернення до жителів міста. // Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988

1.2. Перші спроби узаконити організацію, труднощі реєстрації в органах місцевого самоврядування, спротив місцевої влади через засоби масової інформації.

Започаткувавши свій рух, ініціативна група в складі У. Зусевича, Б. Кітовського, М. Гізунтермана, М. Хараха, Лев Стеюк, Олександра Стеюк, Е. Вайсера, М. Тутельман, Б. Тутельмана, Йосифа Зісельса, Павла Ройзіна, Р. Ройзіної одразу ж звернулися до громади міста з пропозицією «...заснувати громадський фонд по сприянню збереження єврейського кладовища в нашому місті (*пер. з рос. – авт.*)»³⁰. З контексту зрозуміло, що йдеться про єврейську частину цієї громади, наприклад: «чи не ганьба...для нас, батьки яких тут поховані (мається на увазі – єврейське кладовище; *пер. з рос. – авт.*)»³¹ очевидно, що мова йде про євреїв. Також в іншому місці згадується про «...відродження...традиції...(яка – *авт.*)...вплине позитивно на виховання наших дітей і внуків (*пер. з рос. – авт.*)»³². Ця частина вкотре доводить, що мова йде саме про ту частину жителів міста, які так чи інакше вважають себе частиною єврейської спільноти (див. дод. №1.1 та дод.№1.2)

Автори звернення пропонують всім, хто прочитає його, долучитися до тимчасового збору коштів, для утримання чернівецького міського єврейського кладовища, а точніше, для фінансування проведення недільників (що ще раз свідчить про те, до кого зверталась Ініціативна група, адже традиційний суботник під час Шабату – не проведеш).

Окрім цього, для матеріального забезпечення проведення таких «прибирань» в першому ж випуску Інформаційного бюлетеня ініціатори руху вказують банківські реквізити рахунку, попередньо наголошуючи на тому, що такі міри тимчасові та будуть валідними лише «до схвального рішення міськвиконкому (*пер. з рос. – авт.*)»³³.

---

³⁰ Звернення до жителів міста// Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988

³¹ Звернення до жителів міста. // Інформаційний Бюлетень №1. Чернівці, 1988

³² Там само.

³³ Там само.

Розраховуючи на схвальне рішення, Ініціативна група очікувала, що міська влада прислухається до однієї з тез в їхньому зверненні та організує підконтрольний міській владі фонд, для фінансування єврейського кладовища. Саме тому, окрім звернення, яке було опубліковане 4-го липня 1988 року, 29-го липня «Ініціативна група направила у виконком...лист з пропозицією організувати фонд...(для – авт.) збереження єврейського кладовища»³⁴. Розраховуючи таким чином акумулювати в цьому фонді кошти як і міського бюджету так і пожертви небайдужих і направити їх на проведення ремонтних та інших робіт.

Та між першою і другою згаданою мною подією сталось те, що, як я вважаю, сформуvalo не тільки зміст та вигляд усіх наступних Інформаційних Бюлетнів³⁵, а і стало точкою відліку для однієї з найбільш конфліктних ситуацій в історії фонду. Так, 17-го липня, 1988 року, аж за 13 днів після публікації звернення ініціативної групи, одне з найбільших регіональних видань «Радянська Буковина»³⁶ опублікувала, на перший погляд нейтральну, ба навіть, позитивну за своїм змістом статтю, під назвою – «Обов'язок перед пам'яттю». Якщо коротко передати зміст матеріалу, який викладений в статті, то все виглядає так, наче газета, що підпорядковується обласному комісаріату партії веде неприховану суперечку з учасниками Ініціативної групи. Замість запропонованої активістами ідеї створення фонду, який б займався конкретним кладовищем, партійний ЗМІ просував варіант створення одного фонду, а не багатьох окремих, який б займався збереженням всіх міських кладовищ.

---

³⁴ Звернення до жителів міста// Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988

³⁵ В цьому та у всіх наступних інформаційних Бюлетнях Чернівецького єврейського громадсько-культурного фонду першою сторінкою розміщувалась хроніка подій. Я можу лише пропускати, але вважаю, що такий зовнішній вигляд та порядок розміщення рубрик у новоствореній газеті може бути виправданою лише у випадку намагання редакції довести свою першість у спробі заснувати фонду, що б сприяв збереженню єврейського кладовища (авт.)

³⁶ Радянська Буковина —газета, орган Чернівецького обкому Компартії України, обл. Ради нар. депутатів. Виходить у Чернівцях 5 раз на тиждень укр. мовою. Перший номер вийшов 28.VI 1940 як орган Чернів. повітового виконавчого к-ту, з 12.VII 1940 — орган Чернів. повітового к-ту КП(б)У та повітвиконкому. З 22.VIII 1940 — орган Чернів. обл. і міського к-тів КП(б)У та облвиконкому. Під час фашист. окупації Буковини 1941—44 не видавалась. Поновила вихід 3 IV 1944. В 1980 газету нагороджено орденом Дружби народів./ РАДЯНСЬКА БУКОВИНА [Електронний ресурс] // <https://leksika.com.ua/> – Режим доступу до ресурсу: https://leksika.com.ua/14870725/ure/radyanska_bukovina. [Дата звернення 13 червня 2022]

Така публікація в одному з найпопулярніших видань регіону виявилась лише підготовкою до подальшого наступу компартії на Ініціативну групу. Вже 3-го серпня 1988 року в стінах міської ради була прийнята постанова про реєстрацію нової організації – Фонду благоустрою і реставрації міських кладовищ. В інтерв'ю для місцевих ЗМІ, голова новоствореного фонду А. Крим «...виразив сумнів у доцільності організації окремих фондів для кожного кладовища...мотивуючи інтернаціональними причинами (*пер. з рос. – авт.*)»³⁷. Таким чином, попри те, що представники єврейської громади в складі Ініціативної групи були беззаперечно першими в своїх намірах, міська влада, скориставшись адмінресурсом, їх випредила.

В цьому уривку, ми вперше зустрічаємось з головним аргументом влади. Припускаю, що так звані «інтернаціональні причини», про які згадав голова новоствореного муніципального фонду А. Крим, а згодом і термін «націоналізм», використовувалися лише як одна з причин для відмов у реєстрації організації, та переслідування членів організації органами охорони правопорядку на кшталт Комітету Державної Безпеки³⁸.

До речі, вже через день після рішення міськвиконкому (4-го серпня 1988 року) Ініціативна група видає перший випуск Інформаційного Бюлетеня. Таким чином, припускаю, що рішення видавати друковане видання було спробою пояснити та довести свою «першість» у суперечці зі створення організації, що займалась б охороною та збереженням кладовищ у місті. Ймовірно, це був один з методів ведення «боротьби».

Також, ця подія сформувала ще одну характерну ознаку газети. В цьому та у всіх наступних Інформаційних Бюлетенях Чернівецького єврейського громадсько-культурного фонду (тоді ще «Фонд по сприянню збереження Чернівецького єврейського міського кладовища») першою сторінкою розміщувалась так звана «Хроніка подій». Я можу лише припускати, але вважаю, що такий зовнішній вигляд та порядок розміщення рубрик у новоствореній газеті

---

³⁷ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988

³⁸ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №5. Чернівці, 1988

аргументується лише тим, що редакція хотіла довести свою першість, про що я вже згадав раніше.

Реакції від редакції та керівництва фонду довго чекати не довелось. В тому ж першому випуску Інформаційного бюлетеня від 4-го серпня вони опублікували звернення до редакції газети «Радянська Буковина» та повторне звернення до виконкому Чернівецької міської ради, у якому висловили «...відчуття невдоволеності»³⁹. На відміну від першого звернення, про яке я згадував раніше, у цьому, вся повнота аргументації застосовувалася задля доведення доцільності організації окремих фондів для кожного окремого кладовища, а не в доцільності збереження кладовищ, як таких, на чому і була зосереджена увага у минулому зверненні.

Аргументи, які використовує Ініціативна група мали під собою як і раціональне підґрунтя, наприклад: неефективність адміністративно-командних методів, бюрократизація процесів та надмірної централізації з боку влади – відповідно громісткість та складність в управлінні, так і емоційну – ірраціональну складову. Один з таких емоційних аргументів спирався на те, що буцімто потенційні благодійники воліють жертвувати гроші на щось конкретне, а не на галузь загалом, наприклад на «слоненя Льову...(а не на – авт.) зоопарк в цілому,...не загалом на охорону пам'ятників, а Соловецькому монастирю...(адже – авт.) Звідки це все (бажання стати благодійником – авт.)? ...благодійність – з почуттів, а почуття – конкретні»⁴⁰.

Таким, чином учасники Ініціативної групи запропонували міській раді і справді більш ефективну модель благодійності. Наприклад, у сусідній для України, Польщі та Республіці Молдова існує та користується великою популярністю, програма, що надає можливість переправити 1% та 2% (відповідно) від свого податку на діяльність будь-якої конкретної громадської

---

³⁹ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988

⁴⁰ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988

організації чи благодійного фонду.⁴¹ Популярність такої програми в цих країнах свідчить про велику зацікавленість людей жертвувати на щось конкретне.

Ще одним із емоційних аргументів, який наполягав на збереженні саме єврейського кладовища був його стан. Редакція газети описує його, як те, яке «перебуває в найбільш запущеному стані у порівнянні з іншими»⁴². І справді, як я вже згадував раніше, на відміну від всіх інших міських кладовищ, рідних та близьких, які могли б слідкувати за могилами на Єврейському міському кладовищі було доволі мало.

Такі висновки я можу зробити попередньо відслідкувавши динаміку збору підписів під зверненням Ініціативної групи про організацію «Фонду по сприянню збереження Чернівецького єврейського міського кладовища». (Динаміку збору підписів можна переглянути – див. Додаток №2 «Таблиця 1: Кількість підписантів»)

З кількості підписантів, та динаміки збільшення їх кількості можна висунути дві теорії, одна з яких може виявитися справжньою причиною такої ситуації. Перша – питання збереження єврейського кладовища не було настільки нагальним та важливим для єврейської спільноти міста. Друга – представників єврейської общини в Чернівцях вже навіть наприкінці 80-х років не було так багато в місті.

Враховуючи те, що за даними всеукраїнського перепису у 2001 році⁴³ в місті Чернівці нараховувалось лише 1308 осіб, які визначають себе як євреї, можна припустити, що їхня кількість справді була доволі малою. З іншого боку, на сторінках місцевої газети «Чернівці» за 1992 рік мені вдалось віднайти свідчення про те, що на 1987 рік за даними Відділу Віз і Реєстрацій (ВВІР) в місті проживало майже 30.000 євреїв, а вже на 1992 рік в тій ж статті наводять інші цифри – «менше 10.000»⁴⁴. Таке різке скорочення кількості єврейського

---

⁴¹ Передача 1% подоходного налога общественным организациям для осуществления их деятельности [Електронний ресурс] // Information Policy. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.infopolicy.biz/?p=10925>. [Дата звернення 13 червня 2022]

⁴² Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988

⁴³ Всеукраїнський перепис 2001 [Електронний ресурс]. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>. [Дата звернення 13 червня 2022]

⁴⁴ Газета Чернівці №12 (67), Чернівці, 1992

населення спостерігалось не лишень в місті Чернівці а і загалом на просторі усього Радянського Союзу та на пострадянському просторі, вже після розпаду СРСР.

Так, наприклад, стосовно цієї проблематики дослідник Цві Гітельман⁴⁵ наводить такі дані – «(...) відбулося значне зростання єврейської еміграції. Кількість євреїв, яким було дозволено виїхати, зросла з 914 в 1986 р., до понад 8000 в 1987 р., потім майже до 19 000 в 1988 р., (згодом) зросла до 71 217 в 1989 р. В 1990 році (...) покинули СРСР, (213 000) направилися до Ізраїлю і (181 759) до інших країн»⁴⁶.

Окрім цього вже зі здобуттям незалежності, з падінням системи та відкриттям кордонів тенденція до еміграції зростала. Лише з України в 1991 р. поїхало 45 061, в 1992 р. – 26 830 осіб, вже в 1993 р. 21 622, три наступні роки – 28 306, 23 857 та 20 493. Після такої масштабної еміграції з кожним наступним роком кількість емігрантів ставала все меншою, а загальна кількість єврейського населення в Україні скоротилась з майже півмільйона в 1989 році до 189 576 в 1997 році⁴⁷.

Розглядаючи другу потенційну причину такої малої кількості підписів – загальна апатія, та незацікавленість, я можу довести чи спростувати її, лишень використовуючи цифри наведені мною вище та інші статистичні данні. Наприклад, якщо загальна кількість представників єврейської громади в місті коливалась між 30.000 осіб (у 1987 році) та 10.000 осіб (у 1992 році), а підписів за три місяці 1988 року (липень, серпень та вересень) вдалось зібрати лише близько 1.000 штук, то реальна кількість тих, хто наважився поставити підпис була менше 10% від загальної кількості громади, заявленої самими ж представниками єврейського руху в інтерв'ю, для газети «Чернівці». Попре це,

---

⁴⁵ Цві Гітельман – американський історик, професор політології та юдаїки Мічиганського університету, автор і упорядник ряду книг про східноєвропейське єврейство, зокрема про єврейської ідентичності в Радянському Союзі і пострадянських Росії та Україні. Гітельман Цви [Електронний ресурс] // Новое литературное обозрение – Режим доступу до ресурсу: <https://www.nlobooks.ru/persons/7776/>. [Дата звернення 13 червня 2022]

⁴⁶ Гітельман Ц. A Century of Ambivalence: The Jews of Russia and the Soviet Union, 1881 to the Present / Цві Гітельман. – Блумінгтон, Індіана: Indiana University Press, 2001. – С. 320. 194с.

⁴⁷ Зісельс Й. Динамика численности єврейского населения Украины [Електронний ресурс] / Йосиф Зісельс // Асоціація єврейських громадських організацій та общин України. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vaadua.org/analitika/dinamika-chislennosti-evreyskogo-naseleniya-ukrainy>. [Дата звернення 13 червня 2022]

цифри справді вражаючі та все ж варто наголосити на тому, що чимало таких підписів було поставлено мешканцями інших міст та країн.

Також не варто забувати про те, що хоч і 1988 рік це час загального послаблення режиму і Перебудови, та все ж роль спецслужб, на кшталт КГБ, й надалі залишалась чималою. Ймовірно, виправданням для всіх тих, хто не погодився поставити підпис під таким зверненням може бути потенційний тиск, або страх отримати проблеми з державними органами, втратити роботу, бути вигнаним з університету, тощо.

Це б могло і надалі залишатися лишень здогадками, якби не прямі свідчення про залякування з боку КГБ опубліковані в Інформаційному бюлетені організації. Таким чином, 4-го жовтня 1988 року з одним із членом Ініціативної групи Павлом Ройзіним «...домовився про зустріч чоловік, який представився по телефону знайомим Й. Зісельса (*пер. з рос. – авт.*)»⁴⁸. І хоч бесіду пан Павло описував як «дружнього характеру», наприкінці бесіди з уст працівника КДБ надійшло «занепокоєння з приводу з можливості переростання діяльності Ініціативної групи в націоналістичну, – на що П. Ройзін, – завірив співбесідника, що група не почне добиватися приєднання Північної Буковини до Ізраїлю (*пер. з рос. – авт.*)»⁴⁹.

Окрім цього, співробітник КГБ демонстрував високий рівень ознайомлення з діяльністю організації і з особистим життям її членів, що може свідчити або про агентуру всередині організації, що насправді – сумнівно, або ж про серйозне зацікавлення в діяльності Ініціативної групи з боку представників спецслужб. В будь-якому разі, інформування про такі факти могли справити ефект залякування.

Того ж дня, двох інших членів Ініціативної групи Олександрю та Лева Стеюк викликали до Відділу Віз і Реєстрації, куди вони раніше подали документи для подальшої репатріації до Ізраїлю. Там їх розділили та відвели для

---

⁴⁸ Йосиф Зісельс – один з членів Ініціативної групи. Один з активістів та основоположників єврейського громадського руху в Чернівцях, дисидент та нинішній голова ВААД Україна// ЗІСЕЛЬС ЙОСИФ САМУЇЛОВИЧ [Електронний ресурс] // віртуальний музей ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1113910960>. [Дата звернення 13 червня 2022]

⁴⁹ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №5. Чернівці, 1988

допиту по різних кімнатах. Як і у першому випадку, допитувачі не представилися та наприкінці попросили не розголошувати те, про що вони тут бесідували. Також, намагалися давити на Олександрю та Лева Стеюк, наголошуючи на тому, що від їхніх відповідей буде залежати доля їхнього благополучного виїзду⁵⁰.

Наприкінці хотілося б підвести підсумки цього розділу. Отож, у повоєнний Чернівцях, на перший погляд, частка єврейського населення залишилась майже незмінною, але якщо ж детальніше розібратися у питанні, то всі ці зображені у статистиці відсотки насправді зовсім інші люди, із зовсім іншими родинними історіями та корінням. Зрештою, у 70-х роках і ця нова генерація місцевих євреїв покинула країну та емігрувала до Ізраїлю та інших країн.

Такий перебіг подій утворив ситуацію, за якої в Чернівцях сформувалось найчисельніше, на даний момент збережене, у Європі єврейське кладовище⁵¹, доглядати за яким було нікому, адже рідня померлих, як я пояснив раніше, давно покинула місто. Покинутими та без догляду залишилось більше як 50 тисяч надгробків.

Утворений вакуум, мається на увазі відповідальність за догляд єврейського кладовища, наприкінці 80-х років ХХ-го століття намагалися заповнити місцеві єврейські активісти, які зустріли чималий і, ймовірно, організований спротив міської влади. Інструменти, якими користувалась влада різнились від провокативних публікацій у місцевих ЗМІ та відповідних рішень у міській раді до залякувань та допитів проведених працівниками комітету Державної Безпеки СРСР

---

⁵⁰ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №5. Чернівці, 1988

⁵¹ Чернівецький некрополь [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2830764-cerniveckij-nekropol.html>. [Дата звернення 13 червня 2022]

РОЗДІЛ II

ПЕРЕБУДОВА ТА ІСТЕРІЯ АНТИСЕМІТИЗМУ. СПРОБА РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ ОЧОРНИТИ ТА «ПОСВАРИТИ» ЄВРЕЙСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКІ РУХИ.

Нетерпимість до представників єврейського етносу на теренах України, явище, моментами, було доволі поширеним. Попри це, посилення таких настроїв повсякчас було пов'язано, радше не з існуванням якоїсь перманентної нетерпимості між українцями з однієї сторони та євреями з іншої, а з виникненням та загостренням якоїсь кризової ситуації. Окрім цього, доволі часто «єврейське питання» ставало інструментом у внутрішньо політичній боротьбі імперських урядовців за принципом «розділяй та володарюй». У потрібний для утримувачів влади момент, євреї використовувалися, як підпора для фільваркової системи, ідеї відродження Речі Посполитої в австрійській Галичині, більшовицьких адміністрацій на окупованих територіях України, тощо.

В кожному згаданому мною випадку, українці та євреї опинялися по різні сторони барикад, розділені не силою нетерпимості один до одного, а бажанням можновладців отримати ту чи іншу вигоду від цього поділу. Примітно, що певна форма нетерпимих настроїв існувала на низовому рівні перманентно, проте, лишень у час відсутності бажання у влади стримувати ці настрої – вони виходили назовні. З іншого боку, не така багата історія моментів співпраці українців та євреїв, доволі часто увінчувалась значним успіхом. Наприклад, як-то під час парламентських виборів до Австро-Угорського Рейхсрату та до Галицького Сейму.⁵²

Схожий політичний союз між єврейськими та українськими силами почав викристалізовуватися напередодні колапсу Радянського Союзу. Проте, для запобігання утворенню цього союзу, партійними функціонерами було прийняте

---

⁵²АНТИСЕМІТИЗМ В УКРАЇНІ . Електронна бібліотека | Інститут історії України. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Antysemityzm_Ukraini

рішення розповсюджувати чутки, з приводу розгортання антисемітських настроїв в середовищі українських демократичних рухів, на кшталт УГС, РУХу за перебудову, тощо.

Така форма владного спротиву виявилась доволі ефективною, ба більше, тема антисемітизму і страху перед погромами набагато краще відгукувався серед представників єврейської громади, аніж попередня форма здійснюваної пропаганди. Адже, за 20 років до описуваних мною подій, страх перед об'єднанням єврейського та українського націоналістичних рухів вимусив верхівку СРСР провадити безпрецедентну політично-соціальну кампанію супроти «буржуазних націоналістів» (українців-незалежників) та «сіоністів» (єврейських націоналістів за межами та в межах СРСР). Замість принципу «розділяй та володарюй», апарат СРСР вдався до злиття обох рухів в єдину силу та спроби їх маргіналізувати.

Зміна стратегії, була пов'язана зі змінами у міжнародних відносинах між СРСР та Ізраїлем, який фактично відмовився стати частиною сфери впливу Радянського Союзу. Наприкінці 60-х років радянська влада розпочала кампанію очорнення незалежного Ізраїлю і сіоністського руху всередині країни. Це все відбувалося на фоні масової міграції радянських євреїв. Прив'язка до українського визвольного руху, у цьому випадку, мало б слугувати переконливим аргументом супроти сіоністів і «буржуазних націоналістів». Більше того, радянській владі вдалось віднайти свідчення про контакти та співпрацю ідеолога Сіонізму – Володимира Жаботинського та, вже очорненого на той момент, голови Директорії УНР та «буржуазного націоналіста» – Симона Петлюри.

Проте, тоді така кампанія, направлена на дискредитацію обох рухів, значним успіхом не увінчалась. Попри значну кількість пропагандистських ілюстрацій (див. Додаток №3, Додаток №4 та Додаток №5) вони, зазвичай, викликали зворотній ефект. Наприклад, художник гумористичного журналу «Перець» Анатолій Василенко «згадує про сіоністсько-бандерівську пропаганду так: «Це були вже 70-ті роки. Мало хто тоді серйозно сприймав таку пропаганду.

Всі розуміли, що це вигадки Москви. У нас євреїв було пів редакції. Всі з гумором до цього ставилися»⁵³.

Ще одним яскравим підтвердженням неефективності проведеної кампанії слугує те, що попри пропаганду, кількість євреїв бажаючих покинути СРСР постійно зростала⁵⁴, хоч це могло бути викликаним політикою державного антисемітизму, деколи навіть доходило до політичних маніфестацій⁵⁵.

Та все ж, радянській владі вдалось організувати контрольовану громадську організацію, яка була створена рішенням Секретаріату ЦК КПРС на початку 80-х років. Сформований антисіоністський рух отримав назву – «Антисіоністський комітет радянської громадськості»⁵⁶. Проте, попередня риторика радянської пропаганди, щодо союзу «сіоністів та буржуазних націоналістів» різко змінилась з появою небезпеки реалізації цього союзу не лишень в карикатурах журналу «Перець», а і на політично-соціальному полі Радянського Союзу.

В цьому розділі, я спробую знайти відповідь на питання, як антисемітизм почав використовуватися владою не як інструмент цькування, а як спосіб розколу демократичного руху, що перебував на стадії формування. Окрім цього зроблю огляд методів, застосованих керівниками обласного відділення комуністичної партії для дискредитації єврейського руху, та еволюцію цих методів. Також, спробую віднайти тих, хто проводив антисемітські акції та реакцію (або ж роль) у цьому правоохоронних органів. І наприкінці, я спробую дослідити, які відносини були між так званими «українськими буржуазними націоналістами» та «сіоністами» насправді.

---

⁵³ Класика пропаганди. Як у XX столітті Кремль знайшов спільного ворога в ізраїльських сіоністах і українських націоналістах .Новини України та Світу. Головні і останні новини - НВ (Новое Время). [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rosiya-vs-ukrajinski-nacionalisti-i-sionisti-novini-ukrajini-50039790.html>

⁵⁴ Класика пропаганди. Як у XX столітті Кремль знайшов спільного ворога в ізраїльських сіоністах і українських націоналістах .Новини України та Світу. Головні і останні новини - НВ (Новое Время). [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rosiya-vs-ukrajinski-nacionalisti-i-sionisti-novini-ukrajini-50039790.html> [Дата звернення 13 червня 2022]

⁵⁵ Рух відмовників – це масова хвиля Алії радянських євреїв. Більшості з них, влада відмовляла у дозволі на виїзд. Це викликало низку протестних політичних акцій. У 1968–1970 роках єврейські активісти розіслали близько 300 протестних листів світовій громадськості та радянській владі. У 1970 році група латвійських та ленінградських євреїв спробувала викрасти 12-місний літак, щоб привернути увагу світу до проблеми. Джерело: Ванян, А., (2020). Коллективные явления. Еврейские отказники под надзором КГБ . Радио Свобода. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://www.svoboda.org/a/30639484.html>

⁵⁶ Антисіонізм . (2016). Электронная еврейская энциклопедия ОПТ. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://eleven.co.il/zionism/general-information/15542/>

2.1. Газетна «перестрілка». Перша спроба очорнити та розколоти єврейський громадський рух та єврейську громаду. Перші заяви про антисемітизм.

Влітку 1989 року згаданий союз обох громадських рухів розпочав своє офіційне оформлення, з метою демократизації радянського режиму, ба навіть, з ціллю повного або часткового колапсу системи. Попри це, співпраця між двома групами активістів розпочалась набагато раніше. Ще у 1988 році можемо відмітити участь єврейських активістів в діяльності Української Гельсінської Спілки⁵⁷ спільно з майбутніми засновниками РУХу. Хоч це і було першою вісточкою для радянської влади та спецслужб, щодо потенційно небезпечної сили в обличчі об'єднаного єврейського та українського протестних рухів, проте, на той момент часу, таке об'єднання відбувалось лише на рівні міжособистісних відносин (участь в УГС, особисте знайомство...) а не на рівні взаємодії якихось організаційних структур.

Однак, все змінилось з початком формування організованого неформального об'єднання – НРУ за Перебудову. Припускаю, що через страх об'єднання єврейського та українського рухів, радянські функціонери вдалися до зміни власної стратегії. В такому випадку, замість цькування та маргіналізації обох рухів, примітивних узагальнень і спрощень, на кшталт – «буржуазні націоналісти» та «сіоністи», як це відбувалось раніше, вони вирішили вдатися до принципу «розділяй та володарюй». Попередивши виникнення неформальних єврейських організацій на території всього СРСР, радянська влада вдалась до утворення цього руху там, де цього не встигли зробити місцеві активісти. Зрозуміло, що такі організації (Товариства Єврейської Культури ім. *когось*) були на порядок лояльнішими до дій влади ніж неформальні, стихійно утворені рухи.

---

⁵⁷ Костюк, Б., (2018). Історики до 30-річчя УГС: організація зіграла величезну роль у відновленні Української держави . Радіо Свобода. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29565618.html>

Окрім цього, взявши за основу майбутніх провладних організацій, колишніх членів «Антисіоністського Комітету», відповідні органи вдалися до спроби поділити євреїв на правильних та неправильних. Для очорнення неугодної частини єврейського громадського руху, працівники обкому партії вдалися до публікації «викриття» нібито шахрайства в найбільш тиражованій газеті області – «Радянська Буковина». Стаття під назвою «Онук лейтенанта Шмідта» мусила б помістити читача в наратив історії пройдисвіта та шахрая – Остапа Бендера.

Остап Бендер, який був головним героєм романів Євгена Петрова та Іллі Ільфа, найбільш відомий з яких – «12 стільців» не дарма був обраний резекцією газети. Сюжет про дітей лейтенанта Шмідта ми можемо віднайти в іншому романі – «Золоте теля». Згідно зі сюжету книги, Остап Бендер, перебуваючи у місті Арбатове видав себе за сина місцевого героя-революціонера – лейтенанта Шмідта. Зробив він це для того, аби отримати від місцевого голови міськвиконкому матеріальну допомогу⁵⁸. Оpubлікована в Радянській Буковині стаття «Онук лейтенанта Шмідта» ставила собі за мету прирівняти діяльність ЧЄГКФ та, безпосередньо, голови фонду – Йосифа Зісельса з діяльністю персонажа Остапа Бендера.

В статті, приписані Йосифу Зісельсу слова раз-по-раз відсилали нас до антуражу головного героя книги «Золоте теля» та «12 стільців». «Я – Йосип Самуїлович Зісельс, – гордо вимовив він...мене знають в Москві, Лондоні, Парижі...я прийшов з чудовою ідеєю...ви носитимете мене на блюдці...спорудите мені пам'ятник...назвете одну з вулиць Чернівців»⁵⁹. Ідея про яку йде мова – відновлення єврейського кладовища, яким на той момент вже кілька місяців займався ЧЄГКФ.

Більше того, в обговорюваній статті, для того, аби применшити діяльність фонду та ідею відновлення кладовища, її порівнюють з «...будівництвом в

---

⁵⁸ Золоте теля — Ільф і Петров, повний текст твору . Бібліотека української літератури УкрЛіб. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2933>

⁵⁹ Радянська Буковина №223 (11694), Чернівці, 1989

Чернівцях метрополітену або, як мінімум, третьої нитки водопроводу...однак...(Зісельс відповів – *авт.*) я беру собі кладовище»⁶⁰.

Окрім цього, судячи з контексту, найбільше спецслужби нервувало те, що ЧЄГКФ відкрив свій рахунок в банку на який здійснювалось чимало нарахувань з різних країн. Для боротьби з цим, міською владою значно пізніше була створена альтернативна організація, яка займалась тією ж діяльністю, але не обмежувалась одним єврейським кладовищем. Таким чином, міськвиконком отримав подвійну вигоду, перша – можливість відмовляти в реєстрації окремої єврейської організації аргументуючи це наявністю комунальної, друга – відкриття власного рахунку в банку (саме про нього у невеличкій статті згадується тричі)⁶¹.

Очевидно, що основна мета «фейлетону» – дискредитація руху, та намагання перетягнути на свою сторону деяку частину єврейської громади, а також, завдати репутаційної втрати лідеру руху – Йосифу Зісельсу, ім'я, прізвище чи по-батькові якого згадується в статті в різних комбінаціях 24 рази (не враховані інші згадки, на кшталт: «внук л. Шмідта», «він», «активіст», «герой», «енергійна людина», тощо). Зрозуміло, що всі ці назовництва вживалися з іронією.

Важливим аспектом очорнення репутації ЧЄГКФ також, була повсюдна згадка про, нібито, неконтрольоване розпорядження фінансами, отриманими шляхом обману, від донорів (родичів похованих та міжнародних організацій).

Загалом, аспект грошей в статті використовується доволі часто і, як я припускаю, для того, аби знівелювати діяльність фонду. «Я вам даю долари, ізраїльські шекелі, англійські фунти стерлінгів і міжнародний резонанс; ...ми беремо на себе кладовище і збираємо гроші. Нам обіцяли їх з Америки, Італії, ФРН, Ізраїлю; ...я вам роблю єврейське кладовище, а ви мені відкриваєте рахунок в банку; Ви хочете, щоб це святе місце мало пристойний вигляд – дайте гроші.»⁶².

---

⁶⁰ Радянська Буковина №223 (11694), Чернівці, 1989

⁶¹ Радянська Буковина №223 (11694), Чернівці, 1989

⁶² Там само.

Паралельно зі згадками про вимагання грошей від міськвиконкому та родичів похованих на кладовищі людей, автор статті стверджує, що кладовище дійсно впорядковувалось, проте, «...не на зібрані «Ініціативною групою» гроші, а за гроші організаційного комітету, що надійшли на рахунок 70060 (відкритий комунальною організацією у Житлосоцбанку)»⁶³. Саме цю частину статті члени ІГ оцінили, як найсерйозніший наклеп, адже вона ставила під сумнів добросовісність фонду.

У відповідь, від Ініціативної групи послідували звинувачення в брехливості статті і, що найцікавіше, звинувачення в антисемітизмі. В наступному ж випуску Бюлетеня, ЧЄГКФ повідомляє, що вони «...з глибоким обуренням прочитали злісний, наклепницький, обурливий, донос...На ряду з іменем Й. Зісельса в статті згадуються його «каманда», тобто – ми, члени ініціативної групи...яка збрала більше тисячі підписів наших земляків (для заснування фонду – *авт.*). Розцінюємо дану публікацію, як спробу **антисемітські** налаштованих елементів в корні знищити ледь помітні паростки відродження єврейських культурних традиції в нашій області...(пер. з рос. – *авт.*)»⁶⁴. Хоч і класифікація цієї статті як «антисемітської», на мою думку, є перебільшенням, адже жодного акценту на етнічній приналежності або підкреслення стереотипних особливостей поведінки я не помітив, проте, саме за цей аспект виявився чільним в подальшій комунікації.

Ініціативна група вирішила не полишати цю ситуацію в такому вигляді та «з 22-го по 30-е листопада членами ІГ були направлені особисті листи в редакцію «Радянської Буковини», спростовуючи положення фейлетону» також «29-го листопада від імені ІГ відправлено листа до редакції «Радянської Буковини (пер. з рос. – *авт.*)» з вимогою спростування (див. Додаток №6). Окрім цього, були відправлені «6-го грудня...колективного листа (від всього ЧЄГКФ – *авт.*) в редакцію газети «Радянська Культура з проханням розголосу, та опублікована

---

⁶³ Радянська Буковина №223 (11694), Чернівці, 1989

⁶⁴ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №7. Додаток №4 «В РЕДАКЦІЮ ГАЗЕТИ «РАДЯНСЬКА БУКОВИНА». Чернівці, 1988.

стаття «История одного феномена», яка окреслювала рамки потенційного вираження антисемітизму⁶⁵.

Окрім масового надсилання листів до редакцій різних газет, Ініціативна група вдалась до доволі ще непоширеної на той час форми висловлення незгоди – протесту. «5-го грудня троє членів ІГ (М. Харах, А. Мошковський, С. Зісельс) від свого імені звернулися до міськвиконкому зі заявою, щодо проведення біля будівлі редакції мітингу-протесту 21.12.88. (*пер. з рос. – авт.*)»⁶⁶. Зазначу, що таке загострення ситуації могло відбутися у зв'язку з відповіддю, яку отримали члени ІГ на надіслані до редакції «Радянської Буковини» листи. У листах від редакції, як зазначається у Інформаційному Бюлетені, «всі отримані відповіді відрізняються тільки прізвищами, поставленими у зверненні (*пер. з рос. – авт.*)», а зміст листів полягає в тому, що «...думка, викладена в листі...редакцією газети прийнято до уваги (*пер. з рос. – авт.*)» (див. Додаток №7)⁶⁷

Хоч і для формального погодження проведення демонстрації від потенційних «мітингарів», згідно з нещодавно виданим «Указом Президії Верховної Ради СРСР: Про порядок організації та проведення зборів» вимагалось лишень подати заяву у виконавчий орган місцевої влади⁶⁸. Попри це, вони зіткнулися з «консультацією» з місцевими органами правопорядку.

Таким чином, «17-го грудня, члени ІГ, які подали заявку на проведення мітингу-протесту біля будівлі редакції газети «Радянська Буковина» були запрошені в Першотравневий РВВС для бесіди, де вони були ознайомлені з правилами проведення маршів та демонстрацій. (*пер. з рос. – авт.*)»⁶⁹ Проте, демонстрація була відмінена у зв'язку з «...трагічними подіями в Вірменії⁷⁰,

---

⁶⁵ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №7. Чернівці, 1988

⁶⁶ Інформаційний Бюлетень ЧСГКФ №7. Чернівці, 1988

⁶⁷ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №8. Чернівці, 1988

⁶⁸ ZakonOnline, Указ № 9306-XI від 28.07.1988 Про порядок організації і проведення . Аналітично-правова система ZakonOnline. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: https://zakononline.com.ua/documents/show/157500__528511

⁶⁹ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №7. Чернівці, 1988

⁷⁰ Землетрус у Вірменії – 7 грудня 1988 року за 19 хвилин до півдня трапився підземний поштовх, який знищив місто Спітак та зруйнував тисячі будівель у сусідніх містах на півночі Вірменії. Від землетрусу загинуло понад 25 тисяч людей у Спітаці, Кіровакані (нині Ванадзор), Ленінакані (нині Гюмрі), Степанавані та інших містах та селах регіону. Джерело: "Никто не мечтал откапывать одни трупы". 30 лет со дня землетрясения в Армении - ВВС News Русская служба . ВВС News Русская служба. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/features-46440649>

(через це – *авт.*) ІГ прийняла рішення утриматися від проведення мітингу-протесту біля будівлі редакції «Радянської Буковини»⁷¹. Зрозуміло, що трагедія такого масштабу – це переконлива причина відмінити мітинг, ба більше, Ініціативна Група всіляко долучалась до збору коштів, про що згадує у своєму звіті, окрім цього, ЧЄГКФ публікував тематичні статті приурочені цьому катаклізму⁷².

Проте, відміна мітингу зовсім не ототожнювалось з припиненням протистояння партійних функціонерів (які не могли діяти від свого імені та діяли від імені редакції «Радянська Буковина») та, з іншої сторони, членами Ініціативної Групи. Замість спроби повпливати на ситуацію листуванням між редакціями різних газет, Ініціативна група вдалась до спроб тиснути на редакцію через погрози звернутися до правоохоронної системи. У своєму листі до редакції вони погрожували, що «...у випадку, якщо наші вимоги не будуть задоволені, ми будемо вимушені звернутися до Генеральної Прокуратури СРСР з заявою про порушення кримінальної справи за ст. 19.177 КК УРСР (свідомо неправдивий донос через друковані засобів)... (*пер. з рос. – авт.*)»⁷³.

Зазначу, що під таке формулювання, у цій справі може проходити лише звинувачення у тому, що фінансування відбувалось не з рахунку фонду, а за комунальні кошти.

Задовільнити суперечку без додаткового втручання третьої сторони Ініціативна група пропонувала шляхом публікації кількох повідомлень в «Радянській Буковині». Для врегулювання спору, окрім спростування своїх слів від імені редакції, в одному з випусків газети, ІГ також вимагала «Публікації на сторінках вашої газети Звернення, щодо створення «Фонду сприяння збереження Чернівецького єврейського кладовища» зі зазначенням кількості осіб, що підписали це звернення» а також, «Публікацію нашого листа до міськвиконкому і до вашої газети від 29.07.88, реакції на який до цього дня не було (*пер. з рос. – авт.*)»⁷⁴.

---

⁷¹ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №7. Чернівці, 1988

⁷² Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №8. Чернівці, 1988

⁷³ Інформаційний Бюлетень ЧЄГКФ №8. Чернівці, 1988

⁷⁴ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №7. Чернівці, 1988

Очікувано, що ніякої реакції на ці вимоги не слід було чекати, проте, публікація цих вимог проливає світло на справжні мотиви, якими керувалась Ініціативна група. Окрім публікації спростування, ІГ була зацікавлена і у промоції свого руху в найбільш тиражованій газеті області. Підтвердженням цього є те, що ще на початках заснування організації, звернення фундаторів ЧЄГКФ до редакції «Радянської Буковини» з проханням повідомити загал про початок функціонування їхнього фонду було проігноровано двічі.

З цього я роблю припущення, що використання теми «антисемітизму», є нічим більшим – як корисним інструментом для тиску на редакцію газети та на міську владу, що її контролювала. Лист до редакції всесоюзної газети «Радянська Культура», а також, погроза залучення третьої сторони (Генеральної Прокуратури СРСР) – це спроба Ініціативної групи надати розголосу ситуації та домогтися вирішення конфлікту «малою кров'ю» та без залучення республіканської влади.

Ще одним підтвердженням того, що ІГ готувалась до можливого судового процесу за справою про «неправдивий донос» є – публікація заяви від бригади робітників, які працювали на єврейському кладовищі. У ній, вони прийняли сторону Ініціативної групи та Й. Зісельса та заявили, що «у зв'язку з появою наклепницького матеріалу в газеті «Радянська Буковина»...ми, підписи яких нижчеподані, підтверджуємо, що згідно з договору...нами отримана сума в розмірі 4 тис. 250 руб. не від міськвиконкому, а від ініціативної групи, яку обмовила газета...Просимо...надрукувати спростування в газеті і зняти наклеп з невинної людини Зісельса Йосифа...*(пер. з рос. – авт.)*»⁷⁵.

Попри те, що свідчення робітників підтверджували сфабрикований характер статті, успіхом боротьба ЧЄГКФ з редакцією газети «Радянська Буковина» не увінчалась. Вже в Інформаційному Бюлетені № 9 жодної згадки про конфлікт немає, а основною темою випуску стали проведені напередодні установчі збори Товариства Єврейської Культури, серед засновників якої був

---

⁷⁵ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №8. Додаток №2 «Письмо группы рабочих, работавших на еврейском кладбище, в горисполком и редакцию «Радянської Буковини». Чернівці, 1988.

ЧЄГКФ. Проте, саме оглянутий мною конфлікт вперше, в публічному полі, обговорює тему антисемітизму в пізній радянський період у Чернівцях.

З цієї історії стає зрозуміло, що «антисемітизм», як інструмент впливу на владу, себе не виправдав. Жодної офіційної відповіді, ба навіть, усної, яка б, за її наявності, точно була опублікована в Інформаційному Бюлетені, не було. Та чи здатний «антисемітизм», як пропагандистський конструкт працювати на користь влади? Відповідь на це питання якнайкраще проілюструє наступний підрозділ.

2.2. «Антисемітизм» як інструмент радянського режиму у боротьбі проти демократичних сил в часі Перебудови.

Перші повідомлення про контакти ЧЄГКФ з прямими виявами антисемітизму можна зустріти у весняному – десятому випуску Інформаційного Бюлетеня. Саме там, у описі спільного святкування єврейською громадою свята Пурім⁷⁶, на якому було присутньо приблизно 500 чоловік, після проведених урочистостей та вистави цурім-шпіль (Пурімшпіль)⁷⁷ були проведені вибори керівного органу ТЄК. Вже опісля зборів, усіма присутніми «...одноголосно було прийняте звернення такого змісту: Протягом багатьох років на єврейському кладовищі здійснюються акти вандалізму – руйнуються пам'ятники, з'являється **фашистська символіка і антисемітські написи...**ТЄК звертається до...(перелік всіх можливих державних та неформальних організацій) зі закликом засудити такі акції...*(пер. з рос. – авт.)*»⁷⁸.

Звертаючись до офіційних джерел нам не відомо, хто стояв за подібними актами вандалізму/антисемітизму на єврейському кладовищі. З однієї сторони – найлогічнішими кандидатами на цю роль мали б бути «буржуазні українські націоналісти», яких, як я згодом продемонструю, звинувачувала у цьому

---

⁷⁶ Пурім – це традиційне єврейське свято приурочене згадці про спасіння євреїв у Персидській імперії. За давніми переказами їм загрожувало повне винищення. Джерело: Пурім. Історія та традиції свята . НВ ЛАЙФ. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://life.nv.ua/ukr/lifestyle/purim-2020-roku-shcho-ce-dati-istoriya-tradiciji-shcho-take-gomentash-50073634.html>

⁷⁷ Пурімшпіль – так називається традиційна єврейська гумористична вистава або сценка, яку розігрують у єврейське свято Пурім. Звідси і назва: «Пурімшпіль» перекладається з ідиш як «Пурімська гра». Джерело: Редакция Толдот.ру, (2017). Пурімшпиль . Toldot.com — Иудаизм и евреи. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://toldot.com/purimshpil.html>

⁷⁸ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №10. Чернівці, 1989

радянська влада. З іншого боку, масові знахідки сьогодення, маються на увазі надгробні плити, які були використані як дорожнє покриття та будівельний матеріал в спорудженні різних приміщень та комунікацій радянського періоду в Чернівцях⁷⁹, Львові⁸⁰, Тернопільщині^{81,82}, Коломії⁸³, Івано-Франківську⁸⁴, Рогатині і багато інших, свідчить про те, що, в цілому, для радянської влади практика вандалізму на єврейських кладовищах була цілком прийнятною. Проте, якщо з приходом радянської влади на захід України, така форма вандалізму носила суто практичний характер – надгробки використовували як будівельний матеріал, у пізньому Радянському Союзі – це носило характер символічного насилля.

Ще одним аргументом на користь того, що за руйнуванням єврейських кладовищ стоїть «рука кремля» це історія згадувана мною у моїй попередній науковій роботі, а саме – історія з руйнуванням Кіцманського єврейського кладовища. На його місці планувалась побудова нового багатоквартального житлового будинку. З цієї нагоди Облкомунгосп видав дозвіл на знесення єврейського кладовища. І хоч поховання на ньому не здійснювалися з 1940-го року⁸⁵ знесення кладовища все ж викликало чималу хвилю обурення єврейської спільноти міста, зокрема і у членів Ініціативної групи. Проте, я не можу стверджувати, що ця акція була частиною свідомого руйнування єврейської спадщини, радше, мова йде про невігластво місцевого керівництва.

Та справжня істерія антисемітизму розпочалась дещо пізніше, влітку 1989 року, вже під час активного впорядкування діяльності РУХу в різних регіонах

---

⁷⁹5 Канал, (2018). У ЧЕРНІВЦЯХ ПІД ПІДЛОГОЮ КАЗАРМИ ЗНАЙШЛИ 150 ЄВРЕЙСЬКИХ НАДГРОБКІВ . 5 Канал. [Дата звернення 14 червня 2022]. Режим доступу: <https://www.5.ua/regiony/u-chernivtsiakh-pid-pidlohoiu-kazarmy-znaishly-150-ievreiskykh-nadhrobkiv-179172.html>

⁸⁰Надгробники як будматеріал, або Як радянська влада знищувала єврейські поховання у Львові | DW | 29.07.2020 . DW.COM. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://p.dw.com/p/3g2qz>

⁸¹ Бенцал, І., (2020). На Тернопільщині знайшли єврейські надгробки . Суспільне Новини. [Дата звернення 14 червня 2022]. Режим доступу: <https://suspilne.media/47396-na-ternopilsini-znajsl-i-ievrejski-nadhrobki/>

⁸² Колгосп "Комуніст" з єврейських надгробків (відео) | DW | 14.11.2020 . DW.COM. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://p.dw.com/p/3IGdF>

⁸³Полівчак, Р., (2020). Єврейська громада просить жителів Коломії перенести надгробки з двору на цвинтар . Суспільне Новини. [Дата звернення 14 червня 2022]. Режим доступу: <https://suspilne.media/18685-ievrejska-gromada-prosit-kolomian-perenesti-nadhrobki-z-privatnogo-dvoru-na-kladovise/>

⁸⁴У Франківську ідентифікували і повернули на цвинтар єврейські надгробки, знайдені за містом . (2021). КУРС. [Дата звернення 14 червня 2022]. Режим доступу: <https://kurs.if.ua/society/u-frankivsku-identyfikovaly-i-povernuly-na-czyvntar-yevrejski-nadhrobky-znajdeni-za-mistom/>

⁸⁵ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988

Української РСР. Саме в той період (на 28-го червня) були заплановані урочистості з нагоди 130-ліття Шолом-Алейхема. Проте, 27 червня «Напередодні заходу, присвяченого Шолом-Алейхему, в місті стали посилено поширюватися чутки про можливі антиєврейські провокації на вечорі. (пер. з рос. – авт.)»⁸⁶

Ці чутки, вочевидь, розповсюджувалися централізовано, доказом цього є систематичність залякувань наведених в цьому уривку – «Телефони членів Ради (ТЄК – авт.) розжарювалися від телефонних дзвінків членів Товариства, які налякано питали, чи правдиві чутки, стосовно єврейських погромів, які мають відбутися в місті під час заходу (пер. з рос. – авт.)»⁸⁷. Запрошень на згаданий вечір було розіслано у достатньо великій кількості – приблизно 400 штук, проте, «...не зважаючи на очевидний провокаційний характер подібних чуток, чимало членів ТЄК, які отримали запрошення, вважали розсудливіше проявити обережність і не прийшли на вечір (пер. з рос. – авт.)»⁸⁸.

Ще одним аргументом на користь безпідставності чуток про антисемітські настрої серед українців – є участь у вечорі приуроченому річниці Шолом-Алейхема, Михайла Івасюка, батька Володимира Івасюка, відомого українського письменника та авторитетної особистості серед майбутніх очільників НРУ краю. Він, до речі, був єдиним доповідачем, який не був етнічним євреєм⁸⁹. Себто, ми можемо свідчити, про

Що ж стосується позиції потенційних «погромників», то Українська Гельсінська Спілка, яка на той момент була відносно безпечним осідком майбутніх засновників Народного Руху, за власною ініціативою запропонувало прийняти публічну заяву, яку б мали змогу підписати представники всіх неформальних організацій міста⁹⁰. В цій заяві, вперше в Інформаційному Бюлетені, згадується про ідею заснування НРУ за Перебудову⁹¹. Автори звернення закликають «...подумати, кому б могло бути вигідно поширювати

---

⁸⁶ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №13. Чернівці, 1989

⁸⁷ Інформаційний Бюлетень ЧЄГКФ №13. Чернівці, 1989

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №13. Чернівці, 1989

подібне сміття? (пер. з рос. – авт.)»⁹². Окрім цього, автори зазначають причину поширення таких чуток, а саме – «...посіяти ворожнечу між нами (УГС, ТЄК, Товариство української мови, Меморіал, Зелений Рух – засновники НРУ в Чернівцях – авт.), не допустити створення Народного Руху за Перебудову, виправдати можливі репресії проти активістів Народного Руху (пер. з рос. – авт.)»⁹³.

Не слід вважати, що така ситуація була характерна лишень для Чернівців. Подібні акти антисемітизму, або залякування в ньому відбувалися на території всього Радянського Союзу. Наприклад, у Інформаційному Бюлетені також публікується доповідь доктора історичних наук Н. Юхневої присвячену «Посиленню агресивно-шовіністичних і антисемітських настроїв в сучасному російському суспільстві (пер. з рос. – авт.)».

В цій доповіді вона зазначає про наявність схожих з Чернівцями чуток про потенційний єврейський погром, який мав б відбутися на «...урочистому святкуванні 1000-ліття хрещення Русі (пер. з рос. – авт.)». В контексті цієї інформаційно кампанії залякування «Розповсюджувалися листівки, які закликали до погрому...у поштові скриньки єврейських квартир підкидаються листи з погрозами...мав місце розгром єврейського кладовища...вікна нещодавно відкритого єврейського кафе були розмальовані зображеннями свастики (пер. з рос. – авт.)»⁹⁴. Якщо порівняти обидва випадки, то стає зрозуміло, що відмінностей в здійснених антисемітських актах майже немає, окрім лишень того факту, що у Чернівцях не було єврейського кафе, і тому свастику довелось «об'єднати» зі вандалізмом на єврейському кладовищі, а також, замість «обдзвону» скористатися поштовими скриньками.

Проте, продовження цієї доповіді дає мені підґрунтя вважати, що загроза вчинення погромів та поширення антисемітизму є небезпідставною, принаймні у цьому випадку. Авторка згадує, що «в Москві...розповсюджуються... «послание» на 30-50 сторінках, підписані патріотичним товариством «Пам'ять

---

⁹² Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №13. Чернівці, 1989

⁹³ Там само

⁹⁴ Журнал «Радуга» №10, 1988 рік

(пер. з рос. – авт.)»⁹⁵ ...кожна сторінка носить особистий підпис лідера «Пам'яті» Васілева⁹⁶...це послання нагнітає напруженість...характеризує катастрофічне положення російського народу...натякаючи на євреїв, як ворогів...(пер. з рос. – авт.)»⁹⁷.

Примітно, що описані події в Москві відбуваються майже за рік до антисемітських погроз в Чернівцях. Саме ця особливість наштовхує мене на роздуми стосовно природи виникнення обох феноменів. Як я вже зазначив раніше, стосовно авторства антисемітського «послання Васілева» сумнівів немає, адже ця організація та її лідер не одноразово наголошували на своїх антисемітських поглядах⁹⁸.

Проте, яка ж природа виникнення антисемітських погроз та, вочевидь, організованого антисемітського руху в Чернівцях? Враховуючи те, що всі основні «націоналістичні» організації, які були більш-менш здатні на якусь організовану та масову дію, підписалися під спільним зверненням стосовно недопущення будь-яких антисемітських виступів.

Осмільсь припустити, що страх та ажіотаж, що був викликаний антисемітськими заявами, пошкодженнями кладовищ та розписом кафе свастиками, був лишень інструментом залякування в руках російських шовіністів в центрах Радянського Союзу (Ленінград та Москва), що перекочував на периферію того ж союзу, проте, цього разу цим інструментом покористовувалися працівники радянських спецслужб для підриву довіри між основними стейкхолдерами, що формували з себе майбутню антирадянську опозицію. Ще одним підтвердженням цієї тези є пасивність правоохоронних

---

⁹⁵ Товариство «Пам'ять» (російською: Общество «Память») – російська націоналістична антисемітська організація. Початок активної діяльності московського товариства «Пам'ять» припадає на 1982-84 рр. У 1988 р. одним із провідних ідеологів організації став фотограф і художник Д. Васильєв, з цього часу почалося помітне зрушення «Пам'яті» у напрямі радикального антисемітизму. Джерело: Редакция, (2016). Антисемитизм в 1970–80-е гг. . Электронная еврейская энциклопедия ОПТ. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <https://eleven.co.il/diaspora/judeophobia-anti-semitism/15402/#0401>

⁹⁶ Васильєв – російський радикальний націоналіст, монархіст, засновник і голова центральної ради Національно-патріотичного фронту «Пам'ять». Джерело: Lenta.ru: В России: Умер лидер общества "Память" Дмитрий Васильев . Wayback Machine. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: <http://web.archive.org/web/20100520075139/http://lenta.ru/russia/2003/07/17/pamyat/>

⁹⁷ Журнал «Радуга» №10, 1988 рік

⁹⁸Васильєв, Дмитрий Дмитриевич (общественный деятель) . Наука. [Дата звернення 13 червня 2022]. Режим доступу: [https://science.fandom.com/ru/wiki/Васильев,_Дмитрий_Дмитриевич_\(общественный_деятель\)](https://science.fandom.com/ru/wiki/Васильев,_Дмитрий_Дмитриевич_(общественный_деятель))

органів, які ні в першому ні в другому випадку не перешкодили протиправним діям.

Більше того, завдяки публікації звернення до опозиційного народного депутата СРСР Леонтія Сандалюка, який був обраний на хвилі Перебудови та протестного екологічного руху «Зелений рух Буковини», ми можемо дізнатися про відносини та контакти представників єврейських організацій міста та начальника Першотравневого РВВС. В зазначеному листі представники світських та релігійних єврейських організацій стверджують, що «в останні роки на єврейському кладовищі почастишали випадки прояви актів вандалізму та антисемітизму...*(пер. з рос. – авт.)*»⁹⁹. Оскільки лідери цих організацій отримали «...багаточисельні скарги від мешканців міста...*(пер. з рос. – авт.)*», вони вирішили звернутися до «...усіх можливих інстанцій...*(пер. з рос. – авт.)*» в тому числі до згаданого мною начальника районної міліції.¹⁰⁰

Натомість, начальник районної поліції «...на прохання Ради ТЄК...порушити кримінальну справу за фактом руйнування пам'ятників і халатного відношення відповідальних органів міських служб та охорони...*(пер. з рос. – авт.)*»¹⁰¹ відповів, що «...справа порушуватися не буде, а охороняти кладовище запропонував Товариству Єврейської Культури...*(пер. з рос. – авт.)*»¹⁰². Отже, захист єврейського кладовища, від тих, хто його руйнував та паплюжив а також, пошук цих зловмисників не було достатньо «кримінальною» справою для Першотравневого РВВС. З іншої сторони, припускаю, що діло було не у необґрунтованості складу злочину, а в тому, що розслідування цієї справи привело б до виявлення участі державних спецслужб у здійсненні окреслених мною злочинів.

Аби не звучати голослівно, наведу цитату з виступу Йосифа Зісельса на установчій конференції НРУ за Перебудову в Чернівцях. Доповідаючи про міжнаціональні відносини в майбутній реформованій УРСР він говорить про «...сили, які бояться консолідації (національних рухів – авт.) *(пер. з рос. –*

---

⁹⁹ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №17. Чернівці, 1989

¹⁰⁰ Інформаційний Бюлетень ЧЄГКФ №17. Чернівці, 1989

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² Там само.

авт.)»¹⁰³. Попри те, що він прямо не називає їх – спецслужбами, він натякає, що «... про них вже сьогодні йшла мова...(пер. з рос. – авт.)», маючи на увазі, як мені здається, розділ про взаємодію НРУ та КПРС, в якому, в тому числі, він згадує про спецслужби¹⁰⁴.

Більше того, на головній установчій конференції НРУ, що пройшла в Києві, була прийнята резолюція «Проти Антисемітизму». В контексті залякувань та погроз погромів які, буцімто, розповсюджувалися «буржуазними українськими націоналістами» які, здебільшого, «концентрувалися» в УГС та Народному Русі, прийняття такої резолюції виглядає доволі непослідовним рішенням. Для чого українцям антисемітам «...виступати проти будь-яких форм національної ворожнечі...(пер. з рос. – авт.)»¹⁰⁵? Більше того, натомість, З'їзд РУХу заявив, що «...протягує свою братську руку єврейському народові (пер. з рос. – авт.)» та «закликав всіх свідомих громадян України, представників всіх націй і народностей...приєднати свій голос до протесту проти любых форм антисемітизму...стати на захист гідності єврейського народу, його науки, культури, релігії, права на представництво в будь-яких виборних органах...(пер. з рос. – авт.)»¹⁰⁶. Хіба так виглядають заяви та дії антисемітів? Думаю, це питання риторичне.

Наприкінці цієї резолюції доволі чітко окреслюється позиція в поміщеному внизу вигуку/заклику, який звучить так: «Слава відродженню єврейського народу! Геть антисемітизм! Нехай живе братерство і взаємодопомога! (пер. з рос. – авт.)»¹⁰⁷. На мою думку, в цій точці ми можемо зі всією впевненістю стверджувати про остаточну формацію взаємовигідного союзу, який закріплювався не лише активною взаємодією між представниками двох громадських рухів, а прийняттям на Головній Установчій Конференції РУХу умовної «союзної угоди», яка отримала своє втілення і матеріалізувалася в резолюції РУХу. Основними положеннями цієї угоди, окрім абстрактної

---

¹⁰³ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №15. Чернівці, 1989

¹⁰⁴ Інформаційний Бюлетень ЧСГКФ №15. Чернівці, 1989

¹⁰⁵ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №16. Чернівці, 1989

¹⁰⁶ Інформаційний Бюлетень ЧСГКФ №16. Чернівці, 1989

¹⁰⁷ Там само.

боротьби з антисемітизмом, також говорили у про конкретні речі. Перш за все це «...право творити, говорити, навчати дітей на мові їдиш чи іврит. В Україні повинні існувати єврейські культурні і просвітницькі центри, інституції для дітей, науково-дослідницький інститут єврейської історії і культури, державні театри, ансамблі, видавництва, синагоги. Кожний свідомий громадянин України мусить в цьому допомогти єврейському народу. *(пер. з рос. – авт.)*»¹⁰⁸

Примітно, що представники єврейського руху не полишали надії налагодити контакти не тільки з представниками громадських організацій та перших політичних партій, а і з місцевими чиновниками та держслужбовцями. Наприклад, для попередження випадків антисемітизму була організована «...зустріч єврейської громадськості з працівниками обкому партії, УВС і КДБ *(пер. з рос. – авт.)*»¹⁰⁹. У цій зустрічі взяли участь не лише рядові співробітники названих мною структур, але і їхні керівники, до прикладу, «...перший секретар міському партії В. Євдокименко, начальник відділу УКГБ – Н. Кушнір, член обкому партії Є Кузнєцов...*(пер. з рос. – авт.)*»¹¹⁰. Ймовірно, представники влади пішли на таку зустріч оскільки основні претенденти на роль антисемітів – «українські націоналісти рухівці», заперечили свою дотичність до антисемітських акцій. Припускаю можливість того, що участь радянських функціонерів у цьому заході була покликана спростувати чутки стосовно того, нібито, названі мною антисемітські акції були справою рук правоохоронних органів.

У своїй промові начальник КДБ запевнив, що «...в місті на даний момент немає жодних організованих груп, які б ставили перед собою ціль, або ж були б зацікавлені в єврейських погромах – окрім цього він додав, – ...навіть враховуючи те, що з діяльність РУХу та УГС він абсолютно не згідний, все ж, не може звинуватити їх в антисемітизмі *(пер. з рос. – авт.)*»¹¹¹. Виникає одне питання: хто ж тоді здійснював централізований «обдзвін» сотень єврейських

---

¹⁰⁸ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №16. Чернівці, 1989

¹⁰⁹ ЩОФАР Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №. 2 Чернівці, 1990

¹¹⁰ ЩОФАР Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №. 2 Чернівці, 1990

¹¹¹ ЩОФАР Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №. 2 Чернівці, 1990

сімей напередодні святкування річниці Ш. Алейхема, руйнував могильні плити на кладовищі та розмальовував їх свастиками? Виглядає так, що такі масові акції вимагають гарної координації та протекції відповідних органів, хоч і вони остаточно заперечили свою участь в цих процесах

Отож, можу засвідчити, що попри небажання влади йти на діалог стосовно перешкоджанню здійснення актів антисемітизму, про що я зазначав вище, вона все ж була готова вести діалог та брати участь у своєрідних просвітницьких акціях. Можливо, представники влади прийняли таке рішення, аби відбілити свою репутацію, відвернути від себе звинувачення та «записатися» в «команду до добрих хлопців». Проте, замість того, аби проводити реальні розслідування та поставити охорону на кладовищі, вони вирішили обмежитися засудженням «антисемітизму» на закритому заході «для своїх» і посилятися на те, такі речі не входять в їхню компетенцію і, що вони «...будуть діяти...згідно з рішенням вищих органів (*пер. з рос. – авт.*)»¹¹²

Підсумовуючи цей розділ, перш за все хотілось б розглянути зміну форми відносин між владою та єврейською громадськістю. Як мені вдалось продемонструвати, на початках єврейського громадського руху в 1960-70-х та ранніх 1980-х роках домінувала доктрина, згідно з якою євреїв намагались розділити на «корисних євреїв» та «сіоністів-зрадників». Останню групу всіляко переслідували та обмежували, намагались маргіналізувати та обмежити доступ до суспільних благ (освіта, політична кар'єра, тощо), зрештою, «корисні євреї» теж стикалися з такою формою дискримінації. Для додаткового негативного забарвлення цю групу активних євреїв об'єднували з «українськими буржуазними націоналістами».

Проте, вже наприкінці 1980-х – початку 1990-х років відбулась радикальна зміна у поведінці радянської влади. Звідкіля не візьмись почали з'являтися масові повідомлення про випадки антисемітизму, погрози погромів та акти вандалізму на кладовищі та єврейській інфраструктурі. Попри те, що схожі події відбувалися не лишень в Україні (наприклад погрози євреям звучали від

---

¹¹² ЩОФАР Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №. 2 Чернівці, 1990

представників різних російських організацій – «Общество Пам'ять» та ін. в Ленінграді та Москві), все ж, проаналізувавши висловлювання доволі монолітного українського націоналістичного руху, з якого могли б надходити такі погрози, роблю висновок, що він тут ні до чого.

З іншої сторони, лідери українських та єврейського громадських рухів неодноразово наголошували саме на ролі влади в поширенні антисемітської істерії, для розколу серед демократичного блоку, що лишень починав формуватися. Ще одним доказом на користь цієї теорії є – бездіяльність правоохоронних органів та органів державної влади, до яких неодноразово зверталися представники єврейського руху. І останнє – найяскравіший випадок, який стався напередодні святкування єврейською громадою річниці Ш. Алейхема, а саме – масові обдзвони з погрозами єврейського погрому був дуже добре організований. Авторам цієї провокації були відомі телефони членів єврейської громади, під час розмови просувався один і той самий наратив, і жодної реакції міліції або інших органів.

Натомість, зі сторони «українських буржуазних націоналістів» в особі «РУХу», можна спостерігати максимальну залученість до проблематики поширення антисемітизму. Як і на регіональній конференції РУХу, так і на всеукраїнській було прийнято чимало резолюцій, які стосувалися єврейської громади та її, майже привілейованого, стану в Україні майбутнього. Одна з цих резолюцій взагалі була направлена, зі закликом до українців, проти поширення Антисемітизму між українським та єврейським народами.

РОЗДІЛ III

СИТУАТИВНИЙ «СОЮЗ» ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ЧЕРНІВЦІВ ТА НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ЗА ПЕРЕБУДОВУ НАПЕРЕДОДНІ КОЛАПСУ СОЮЗУ.

З проголошенням Михайлом Горбачовим у 1985 році, на квітневому пленумі ЦК КПРС¹¹³, курсу на перебудову розпочались фундаментальні демократизуючі процеси в СРСР та в УРСР. Окрім цього, важливим досягненням Перебудови, стала поява неурядових (неформальних) організацій. Зокрема, у вересні 1989, в Києві, відбувся установчий з'їзд Народного Руху України¹¹⁴, організації, що консолідувала демократичні та антисистемні рухи на теренах УРСР. Також, в тому числі від членів РУХу, щораз звучали заклики, щодо перегляду союзного договору, ба навіть, обережні заклики віднови незалежності.

На перший погляд, здобуття української незалежності, апіорі не може бути пріоритетним завданням єврейської етнічної меншини. Проте, принаймні в Чернівцях, новостворені єврейські громадські організації, а точніше, її члени, стали одними з найактивніших учасників демократичних об'єднань, на кшталт «Народного Руху України за Перебудову».

Отож, у цьому розділі я розгляну чи існував союз між РУХом та єврейськими громадськими організаціями, якщо так, то чи був він продуктивний, та якою була вигода обох сторін від цього альянсу. Окрім цього досліджу, які переваги від потенційного союзу могли отримати як і РУХ та і єврейські неформальні організації. Яким бачили своє майбутнє єврейський громадський рух в Україні, та чи бачили взагалі? Врешті-решт, розгляну чим завершився ця дружба для обох сторін.

---

¹¹³Кульчицький С.В. ПЕРЕБУДОВА [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Perebudova> [Дата звернення 13 червня 2022]

¹¹⁴Кульчицький С.В. ПЕРЕБУДОВА [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Perebudova> [Дата звернення 13 червня 2022]

3.1. Єврейська община Чернівців та її участь у діяльності Народного Руху України за Перебудову.

Чимало свідчень активної долученості єврейських громадських діячів до впровадження діяльності НРУ в Чернівецькій області можна віднайти в розділі «Хроника событий» «Інформаційного Бюлетеня Єврейського Громадсько-Культурного Фонду». Також, показовим є і безпосередня діяльність членів цієї організації (Йосиф Зісельс¹¹⁵ та Ірина Бойко¹¹⁶, які, до прикладу, увійшли до координаційного центру регіонального осередку НРУ¹¹⁷), а також, активна долученість до установчої конференції НРУ членів іншої єврейської організації міста – «Товариства Єврейської Культури ім. Еліезера Штейнбарга», а саме – Леоніда Фінкеля, та ін.¹¹⁸.

Примітно, що напередодні цих подій Товариство єврейської культури та ЄГКФ, після тривалого конкурентного періоду, об'єдналися в рамках першої, оскільки вона була визнана місцевою адміністрацією та діяла легально.

Саме той фактор, що в об'єднаній організації існували дві умовні групи, на мою думку, викликало чимало суперечок, особливо в контексті долученості учасників ТЄК до діяльності регіонального осередку РУХу.

Так, дискусія, щодо доцільності участі членів чернівецьких єврейських громадських рухів в формуванні, відверто опозиційного до радянського режиму, «НРУ за Перебудову» спалахнула всередині Товариства між двома крилами, в минулому опозиційних один до одного, – конформістського «Чернівецького Товариства Єврейської Культури ім. Еліезера Штейнбарга» та, радше, опозиційного до радянської системи – «Єврейського Громадсько-культурного Фонду».

---

¹¹⁵ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №14. Чернівці, 1989

¹¹⁶ Інформаційний Бюлетень ЄГКФ №14. Чернівці, 1989

¹¹⁷ Координаційний центр регіонального осередку НРУ – об'єднання представників неформальних громадських організацій області, творчих союзів і груп сприяння перебудові, метою якої було напрацювання статуту та резолюції для прийдешньої Установчої конференції НРУ за Перебудову в Чернівецькій області. Окрім цього, відповідальність за організацію Установчої конференції, також покладалась на координаційний центр. Джерело: Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №14. Чернівці, 1989

¹¹⁸ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №15. Чернівці, 1989

Підтвердженням такої дискусії є неодноразове обговорення доцільності виступити співзасновниками осередку «НРУ за Перебудову» в Чернівцях від імені Товариства Єврейської Культури. Наприклад «...19 серпня відбулось засідання Тимчасової Ради Товариства єврейської культури. Обговорювалось питання, позиції (товариства – *авт.*), щодо створюваної в місті Народного Руху України за Перебудову (*пер. з рос. – авт.*)»¹¹⁹. На цьому зібранні «Члени (тимчасової – *авт.*) Ради вважають за доцільне, аби члени ТЄК, які висловлять бажання, за власною ініціативою, вступити в НРУ на індивідуальній основі, (будуть – *авт.*) представляти в цьому РУСі інтереси ТЄК (*пер. з рос. – авт.*)»¹²⁰.

Припускаю, що така позиція керівництва ТЄК (а особливо увагу слід звернути на тези «на індивідуальній основі» та « власна ініціатива») зумовлена суперечливими позиціями, щодо РУХу в самій організації, ба більше, навіть в керівництві Товариства, до якого входили представники Громадсько-культурного фонду та ТЄК. Ймовірно також і те, що таким чином учасники руху хотіли захистити власну організацію.

Ще одним доказом суперечностей між двома «крилами» ТЄК є те, що опозиційний до радянської влади (Єврейський громадсько-культурний фонд) активно та в повній мірі долучається до діяльності РУХу з самих початків існування цієї організації. Так, у липневому випуску Інформаційного Бюлетеня згадується про участь співголови ЄГКФ – «(Йосифа Зісельса – *авт.*) на установчій конференції київської регіональної організації Народного Руху України за Перебудову...в якості спостерігача (*пер. з рос. – авт.*)»¹²¹. Примітно, що « (в – *авт.*) ...Київську регіональну координаційну раду...від (київського – *авт.*) Товариства єврейської культури увійшов (етнічний єврей – *авт.*) Бураковський (*пер. з рос. – авт.*)»¹²², що свідчить про те, що співпраця між єврейськими громадськими об'єднаннями та РУХом не було унікальною та характерною лишень для Чернівців ситуацією.

---

¹¹⁹ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №15. Чернівці, 1989

¹²⁰ Інформаційний Бюлетень ЧЄГКФ» №15. Чернівці, 1989

¹²¹ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №13. Чернівці, 1989

¹²² Інформаційний Бюлетень ЧЄГКФ №13. Чернівці, 1989

Такі регіональні установчі конференції РУХу відбувалися не лише у Києві, а і у решті регіонах Української РСР. Активність місцевих осередків пов'язана не тільки з процесами Перебудови, а і з тим, що у вересні 1989 році в Києві повинна була б пройти установча конференція всеукраїнського РУХу за Перебудову, про що я говорив спочатку.

Примітно, що цьому передували установчі збори не лише регіональних осередків «НРУ за Перебудову» (на кшталт Києва та Чернівців, себто в обласному центрі), а навіть, формальні або ж неформальні установчі збори осередків організації в районних центрах та навіть в менших населених пунктах. Це нам стає відомо завдяки виданню регіонального осередку НРУ в Чернівецькій області¹²³.

Що ж стосується зібрання, яке проходило в Чернівцях, то як повідомляється в «Інформаційному Бюлетені» ЧЄГКФ, на зібранні активу майбутнього осередку НРУ в Чернівцях було прийнято рішення про створення координаційного центру¹²⁴. Судячи з того, що про якийсь окремий орган, що б займався організацією майбутніх установчих зборів не повідомлялось, то я роблю висновок, що основним завданням координаційного центру було – підготувати резолюції, статут, та різного роду положення, які були б об'єктом обговорення на установчих зборах крайового НРУ місяцем пізніше, а також, я припускаю, що окрім підготовки статутних документів та резолюцій, координаційний центр також відповідав за безпосередньо організацію вищезгаданих установчих зборів.

Зрозуміло, що учасниками таких зборів було, переважно, все те ж членство регіональних підрозділів всесоюзних та республіканських організацій, або ж члени локальних «неформальних» об'єднань, які вже тоді активно провадили свою діяльність протягом декількох місяців.

Ситуація з регіональними установчими зборами «НРУ за Перебудову» в Чернівцях склалась подібним чином. Передовсім, робота над створенням осередку НРУ розпочалась задовго до офіційних регіональних установчих

---

¹²³ Буковинський вісник «Народного Руху України за Перебудову» №1. Чернівці, 1989

¹²⁴ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №14. Чернівці, 1989

зборів, які, зрештою, відбулись 26 серпня 1989 року. Проте, цим зборам передували численні формальні та неформальні зустрічі місцевих активістів. Одна з таких зустрічей, або ж, як назвали її учасники зібрання – «зустріч представників неформальних громадських організацій, творчих союзів і групи сприяння перебудові (*пер. з рос. – авт.*)»¹²⁵ відбулись 12 липня 1989 року, що майже на два місяці швидше ніж скликані на вересень того ж року установчі збори всеукраїнського НРУ.

Щодо організацій, які стали біля витоків НРУ в Чернівцях, то, відповідь на це питання мені вдалось віднайти в першому номері видання НРУ за Перебудову в Чернівцях – «Буковинський Вісник» за серпень 1989 року. Так, «(перші – *авт.*) кроки Народного Руху в Чернівцях...(розпочались – *авт.*)...8 червня на зборах представників груп сприяння НРУ, що виникали на той час при неформальних товариствах: «Меморіал», «Зелений рух Радянської Буковини», Товариство української мови ім. Т. Шевченка» та «Оберіг» – пізніше до ініціативної групи приєдналися – «...Товариство єврейської культури»...«СІЧ», «Українська Гельсінська спілка» а також представники ініціативних груп НРУ в Чернівецькій області»¹²⁶.

Перш за все, слід обговорити «всесоюзну» організацію, осередки якої, здебільшого, стихійно створювалися в кожному великому місті СРСР, мається на увазі Міжнародне історико-просвітницьке, правозахисне товариство «Меморіал» засноване і очолюване академіком А. Сахаровим, а точніше представництво цієї організації в Україні, зокрема, в Чернівцях.

Основною ціллю організації є, як зазначено в статуті – «відновлення історичної правди та збереження пам'яті жертв політичних репресій в УСРР/УРСР у 20 ст., подолання тоталітарних стереотипів та затвердження прав особистості в політичній практиці та суспільному житті.»¹²⁷ Хоч і на перший погляд організація є аполітичною, проте, її антисистемність та «опозиційний

---

¹²⁵ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №14. Чернівці, 1989

¹²⁶ Буковинський вісник «Народного Руху України за Перебудову» №1. Чернівці, 1989.

¹²⁷ Бажан О.Г. "МЕМОРИАЛ" ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. - 790 с.: іл.. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Memorial_imeni_Stusa [Дата звернення 13 червня 2022]

характер» її членів (в першу чергу одного з лідерів дисидентського руху, засновника «Меморіалу» – академіка Сахарова), а також те, що напрямком діяльності організації було – викриття злочинів чинної політичної системи свідчить про позицію членства «Меморіалу», щодо існуючого режиму.

Наступним об'єднанням, яке заклало фундамент РУХу за Перебудову в Чернівецькій області, та, безперечно, підлягає висвітленню є – «Зелений рух Радянської Буковини». Унікальна за своєю природою організація утворилась 21 листопада 1988 року в Чернівцях. Зелений рух став однією з перших екологічних організацій в Радянському Союзі. Причиною її створення була масштабна екологічна катастрофа, пов'язана з викидами хімікатів невстановленого походження, яке відбулось в 1988 році в Чернівцях. Масове отруєння дітей, яке прослідувало за цим, було прихованими радянською владою та спричинило повсюдну алопецію (облисіння), появу язв в роті, висипів на тілі, кон'юнктивіт у чернівецьких дітей і, відповідно, паніку та невдоволення серед їхніх батьків¹²⁸.

Спроба республіканської та всесоюзної адміністрації приховати проблему викликала невдоволення навіть у місцевих партійних діячів, зокрема очільника міста, члена компартії – Павла Каспрука, та інших. Чимало активістів порівнювали цю трагедію з аварією на ЧАЕС, а резонанс викликаний цією ситуацією спричинив масову зневіру в радянському керівництві області, ба навіть, дозволив «Зеленому руху Радянської Буковини», який очолив протестний рух, «досягти унікального результату, який досі ніхто не може повторити...у 1989 році виграти вибори до ВР СРСР (голова руху Леонтій Сандуляк був обраний депутатом – *авт.*)...(а також пройти до – *авт.*) обласних та міських рад»¹²⁹.

За таким збігом обставин, екологічна організація дуже швидко приєдналась до політичної боротьби, природньо долучаючись до опозиційної

---

¹²⁸«ФАКТИ», С. В., (1970). «это так страшно, когда ты гладишь ребенка по голове, а его волосы полностью остаются у тебя в руке! ». ФАКТИ - Останні новини України та світу онлайн - статті, коментарі та аналітика - «ФАКТИ». [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://fakty.ua/76530-quot-eto-tak-strashno-kogda-ty-gladish-rebenka-po-golove-a-ego-volosy-polnostyu-ostayutsya-u-tebya-v-ruke-quot>

¹²⁹ Феномену «Зеленого руху Буковини» досі ніхто не повторив - Новини в газеті Версії . Новини в газеті Версії. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://versii.cv.ua/news/fenomen-zelenoho-ruhu-bukovyny-dosi-nihto-ne-povtoryv/1907.html>

сили, яка найефективніше тоді формувалась навколо «Народного Руху України за Перебудову».

Українська Гельсінська Група (згодом – Спілка) – мабуть, одна з найстарших неформальних інституцій в СРСР, яка з більшим чи меншим успіхом існувала в умовах тоталітарної системи з 1974 року. Проте, опісля масових репресій керівництва УГГ, організація сильно ослабла, та все ж, у 1988 році на масовому мітингу у Львові було утворено Українську Гельсінську спілку (УГС)¹³⁰. Довга історія протистояння з радянською системою закріпила їхній нонконформізм та опозиційність.

Наступні три організації слід об'єднати в окрему групу. Мається на увазі – Товариство української мови ім. Т. Шевченка», «Оберіг» та «Січ». Всі три організації діяли у напрямку «українського національного відродження». «Першою організацією у Чернівцях було товариство «Оберіг», що виникло після Чорнобильської катастрофи...засноване поетом Миколою Бучком і журналістами газети «Молодий буковинець»...це була перша громадська організація, яка активно почала роботу з відродження культури краю, нового осмислення його історії...»¹³¹.

Наступна організація – Товариство української мови ім. Т. Шевченка стало регіональним представництвом аналогічного товариства у Києві, яке було засноване 11-12 лютого 1989 року. За мету воно собі ставило «об'єднати численні організації та гуртки з метою відродження й утвердження української мови в Україні й серед українців зарубіжжя»¹³². Остання організація – «Січ» займалась патріотичним вихованням молоді та була доволі малочисельна в Чернівцях. Всі три перелічені мною організації, вочевидь, були опозиційно налаштовані до радянської влади, хоч і не однакою мірою радикально.

---

¹³⁰ UA:Перший, (2014). Д/ф "Українська Гельсінська спілка: вектор визначено". Фільм перший . YouTube. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=miLUawrmXag>

¹³¹ Леонтій Сандуляк: «Не мовчіть і вас почують!» - Новини в газеті Версії . Новини в газеті Версії. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://versii.cv.ua/news/leontij-sandulyak-ne-movchit-i-vas-rochuyut/25765.html>

¹³² 30-та річниця створення Товариства української мови імені Тараса Шевченка (нині - Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка) . Головна | Донецька Обласна Державна адміністрація. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://dn.gov.ua/news/30-ta-richnicya-stvorennya-tovaristva-ukrayinskoyi-movi-imeni-tarasa-shevchenka-nini-vseukrayinske-tovaristvo-prosvita-imeni-tarasa-shevchenka>

Отож, перед тим як перейти до останньої організації, яка увійшла до числа засновників осередку Народного Руху – Товариства Єврейської Культури, слід зрозуміти, яким був об'єднавчий фактор для них. Перша умовна група організацій, а до неї увійшли – правозахисна Українська Гельсінська Спілка та екологічно-охороноздоровча «Зелений рух радянської Буковини» – об'єднувалися навколо якоїсь конкретної проблеми (екологічної, проблеми політв'язнів та судочинства, охорони здоров'я та замовчування техногенних катастроф, тощо)

Друга група – «Товариство української мови ім. Т. Шевченка», «Оберіг» та «Січ» я б відніс до тих організацій, які займаються питанням національного відродження, національно-патріотичного виховання, культивування української мови, історії та культури. До цієї групи я також б долучив українське (!) відділення всесоюзного товариства «Меморіал».

Специфіка українського «Меморіал» полягала в тому, що окрім розслідування фактів масових репресій, та зберігання і увіковічення пам'яті цих жертв, що було схожим з діяльністю «Меморіалу» в РРФСР, воно також «...організовувало мітинги, демонстрації, вело агітацію за демократичних кандидатів на перших демократичних виборах. Завдяки наполегливості членів «Меморіалу» та проведених ним депутатів, 17 квітня 1991 Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»¹³³. Отож, український підрозділ «Меморіалу» активно долучався до політичного життя та цілком може бути охарактеризований, як той, що активно сприяв питанню національного відродження. Яскравим свідченням такої позиції є також і те, що задовго до кінця існування СРСР (3 квітня 1991 року) воно додало до своєї назви символічне найменування патрона – «ім. Василя Стуса»¹³⁴.

Попри таку велику кількість, умовно, «українських» організацій, це не визначало вектор майбутнього НРУ як суто україноцентричного громадсько-політичного руху. Яскравою ілюстрацією цього була присутність серед

---

¹³³ Історична довідка . Меморіал імені Василя Стуса. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://memorialstusa.com.ua/dovidka/>

¹³⁴ Історична довідка Меморіал. Режим доступу: <https://memorialstusa.com.ua/dovidka/>

ініціаторів утворення осередку НРУ в Чернівецькій області «Товариства єврейської культури ім. Еліезера Штейнбарга».

Ймовірно, що активна участь представників цієї організації в створенні та координації регіонального осередку НРУ за Перебудову була також пов'язана з тим, що у її членів був значно більший досвід у організації неформального руху, завдяки майже річній діяльності (з літа 1988 року).

Завдячуючи цьому в єврейському неформальному громадському русі була вибудована організаційна структура, організована робота власного видання його друку та робота редакції, напрацьований досвід комунікації з владою, власним членством/активом, міжнародними донорами та організаціями, а також, з осередками схожих організацій в інших містах та республіках.

Окрім цього, у членів єврейських організацій був досвід реалізації мітингів, масових акцій (прибирань, читань, лекцій, недільних шкіл, курсів їдиш та іврит, тощо). І що найголовніше – у лідерів Єврейського Громадсько-культурного Фонду, та самої організації, був надзвичайний кредит довіри серед представників громади та активної частини міста, адже ним було організовано безліч акцій, щодо збереження та відновлення місцевого кладовища, та ін. Також у ЧЄГКФ був досвід конфронтації з місцевою владою, себто, головним конкурентом НРУ в майбутньому.

Повернімося до засновників НРУ в Чернівцях. Отож, серед усіх описаних мною організацій, саме Товариство Єврейської культури, найменше вписується в загальний список фундаторів майбутнього обласного осередку «Народного Руху за Перебудову». Що ж послугувало причиною такого активного долучення членів Товариства Єврейської Культури до фундації Народного Руху України за Перебудову в Чернівцях?

Якщо всі попередні, описані мною, неформальні об'єднання мали або ж, як я вже зазначив, характерний «патріотичний/націоналістичний» вектор впровадження своєї діяльності, або ж, це були організації, члени яких гуртувалися навколо вирішення суспільних проблем (охорони здоров'я, довкілля, тощо), то «Товариство Єврейської Культури», яке на передодні

згаданих установчих зборів НРУ, провело свої власні установчі збори, уподібнювалось до цих організацій лишень в тому, що вони всі, майже почергово один за одним, проводили власні установчі збори та вибори...

Що ж спільного мають між собою всі названі мною організації та, зокрема, що спільного з ними всіма має Товариство Єврейської Культури? Це питання я задав собі, коли зрозумів, що сфери їхньої діяльності, в певних випадках, тотально відрізняються. Виглядає так, що єдине, що об'єднувало дотичні до створення чернівецького осередку НРУ організації це – певна демократичність у внутрішньому врядуванні, а також, постійне декларування відстоювання демократичних цінностей у врядуванні державному.

«Пасаж про демократичність» неодноразово згадується у статутах організацій^{135,136}, а також в описі процедур внутрішніх виборів, які були задекларовані в друкованих виданнях організацій. Наприклад, члени Ініціативної групи Єврейського Громадсько-культурного Фонду відвідали установчі збори Товариства рідної мови Т. Шевченка. За їхніми словами установчі збори, а точніше вибори керівної ради цієї організації, були недемократичними, через що були засуджені представниками Ініціативної групи ЧЄГКФ.

Окрім цього, ініціативна група наголосила на тому, що на наступних виборах Ради товариства рідної мови Т. Шевченка таких помилок допустити не можна, більше того, «...таке рішення (засудити недемократичні вибори – *авт.*) було прийнято, аби обговорити результати виборів (Ради товариства Т. Шевченка– *авт.*) для того, аби не допустити подібних помилок на Установчих зборах Товариства єврейської культури (яке б мали незабаром відбутися – *авт.*) (*пер. з рос. – авт.*)»¹³⁷.

Зазначу, що попри засудження представниками єврейських неформальних об'єднань проведених виборів, мушу відмітити той факт, що вони, все ж, були на них запрошені в якості спостерігачів. Саме цей факт, свідчить про, принаймні,

---

¹³⁵ Історична правда, (2011). Українська Гельсінська Спілка: політичні дискусії та долі лідерів . Історична правда. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/25/36951/>

¹³⁶ Історична довідка . Меморіал імені Василя Стуса. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://memorialstusa.com.ua/dovidka/>

¹³⁷ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №9. Чернівці, 1989

спробу зі сторони Товариства рідної мови Т. Шевченка додати цим рішенням легітимності проведеним виборам і, безперечно, можливо вперше спробувати відтворити, у своєрідній формі, демократичний процес.

Від себе додаю припущення (власне враження), щодо проведених виборів. Можливо, незнання того, як працює демократія, спонукала членів Товариства рідної мови відтворювати основні атрибути демократичних виборів, з дебатами, які радше нагадували виступи функціонерів обкому партії, та списком кандидатів, де на деякі чільні позиції подавався один, передчасно обраний кандидат. Все це нагадує поведінку меланезійських тубільців в часі Другої Світової Війни та опісля неї, або ж, так званий – культ карго¹³⁸.

Отож, виходить, що єдина спільна позиція, яка спонукала до співпраці такі різні за своїм наповненням та ідеологією організації – стало бажання відстояти принаймні один з ідеалів розпочатої Перебудови – демократію. Залишилось відповісти на питання, чи справді лишень демократичні цінності та інтерес до демократичних процесів в СРСР були головним аспектом, який спонукав Товариство Єврейської Культури долучитися до створення Народного Руху за Перебудову, членство в якому було потенційно небезпечне для майбутнього власної організації?

3.2. Власний інтерес єврейської громади Чернівців.

Для того, аби знайти відповідь на це запитання не довелось довго вишукувати підказки в джерелах. В першому ж повідомленні, присвяченому установчим зборам регіонального осередку НРУ за Перебудову за 26 серпня 1989 року, опублікованому в 15 числі «Інформаційного Бюлетеня» Громадсько-культурного фонду обережно згадується і водночас цим ж змотивується присутність представників ТЄК на цих зборах. В довідці згадується про те, що

---

¹³⁸ Культ карго – це релігійна течія, головним чином поширена в Меланезії (та інші), яка полягає в очікуванні епохи благословення, яка має бути пов'язана з прибуттям спеціального «вантажу» товарів із надприродних джерел. Уявлення про прибуття вантажу з'явилося на основі спостереження місцевими жителями за доставкою припасів колоніальним чиновникам. Для прискорення отримання вантажу, тубільці споруджували символічні пристані чи посадкові смуги зі складами та муляжами каплиць. Джерело: Cargo cult | religion . Encyclopedia Britannica. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://www.britannica.com/topic/cargo-cult>

«Леонід Фінкель, Йосиф Зісельс, Ірина Бойко, Семен Зісельс, Святослав Бакіс, П. Лутінгер взяли участь в установчій конференції НРУ. Конференція прийняла низку резолюцій, в одній з яких висловлена необхідність повернення національно-культурним товариствам Народних домів¹³⁹, побудованих на народні гроші і конфісковані після встановлення на Буковині Радянської влади. (пер. з рос. – авт.)»¹⁴⁰

Переглядаючи цей уривок, хотів б спершу відмітити очевидний антирадянський контекст, який, вочевидь мається на увазі в уривку про конфіскацію майна громади, ба більше, ще цікавіше те, як представники єврейських громадських рухів використовують радянські конструкти, на кшталт – «...побудовані на **народні** гроші...», як аргумент проти дій радянської влади.

Проте, найбільшої уваги слід виділити не цій особливості, а тій «вимозі», яка була висунута до керівництва чи то міста, чи то республіки в згаданій резолюції, а саме – вимога повернути громаді (себто, Товариству Єврейської Культури) будівлі, яка була споруджена за кошти громади. На цей раз, мова йде лише про будівлю Народного Дому, проте, враховуючи уривок про «...побудовані на народні гроші...» роблю умовивід, що повернення Народного Дому – це лише перший крок/прецедент, який згодом міг б використовуватися для поступового повернення майна, що перебувало у власності, колись найчисельнішої етнічної групи в Чернівцях – чернівецької єврейської громади.

Маю також припущення, що об'єднання невизнаного місцевою владою Єврейського Громадсько-культурного Фонду та видних представників творчої і наукової єврейської інтелігенції міста, діючих в рамках політичної системи, в легальне Товариство Єврейської Культури, було покликане підсилити свої позиції перед запланованими Установчими зборами НРУ та, водночас, додати легітимності до своїх справедливих претензій в очах радянської влади.

---

¹³⁹ Народні дома Чернівців – були центрами культури різних народів Буковини. В австрійські часи, кожна більша етнічна група розвинула мережу різноманітних культурних, освітніх, спортивних, політичних, суспільних організацій та спілок. Народні дома будувалися як місця зустрічі. Були націоналізовані з приходом Радянського Союзу. Джерело: Народні дома в Чернівцях в умовах соціальних трансформацій . DSspace. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://repository.knuba.edu.ua/handle/987654321/3013>

¹⁴⁰ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №15. Чернівці, 1989

Окрім зацікавленості єврейської громади в поверненні у власність громади будівель, споруджених ще за доби Австро-Угорщини, на Установчих зборах регіонального осередку НРУ вони також відстоювали і інші позиції. Хоч і Товариство Єврейської Культури було не єдиним, хто представляв якусь, характерну для чернівецького регіону, етнічну меншину, проте, саме єврейська громада була єдиною, яка була представлена якоюсь репрезентативною організацією. До прикладу, серед учасників Установчих Зборів згадується про те, що ці збори відвідали «...делегати представників корінного населення Буковини – українці, євреї, росіяни, молдавани...*(пер. з рос. – авт.)*»¹⁴¹. За винятком українців (представлені Товариством рідної мови Т. Шевченка та ін.), які вважалися титульною нацією в УРСР та євреїв, жодна інша етнічна група не мала якось організаційної структури, яка б могла представити їхні інтереси на цих зборах.

Отож, очевидно, що таке потужне лобі відстоювало ще якийсь інтерес, окрім матеріального. І в першій же резолюції (див. Додаток №8) декларується про створення робочої комісії міжнаціональних відносин. В цій комісії згадано б національностей, які мали б утворити свій підкомітет/секцію в цій комісії. Примітно, що секція єврейської культури розміщена першою в списку, не лише в Інформаційному Бюлетені виданого членами ТЄК, а і в «Буковинському Віснику» регіонального відділення НРУ.

Поясненням цього феномену може слугувати те, що в той момент частка єврейського населення в місті Чернівцях посідала третє місце за чисельністю (після українців та росіян)¹⁴². Зрозуміло, чому російська меншина не зайняла першу «сходінку» в цьому списку, проте, це не пояснює того, чому в такій ж ситуації опинилась найчисельніша група – українці. Ба більше, якщо враховувати те, що регіональний осередок НРУ утворювався, як керівний орган

---

¹⁴¹ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №15. Чернівці, 1989

¹⁴² Розподіл населення за національністю та рідною мовою 12.01.1989 . Державна служба статистики. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: [http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021&ti=19A050501_021.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%ED%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC%ED%B3%F1%F2%FE%20%F2%E0%20%F0%B3%E4%ED%EE%FE%20%EC%EE%E2%EE%FE%20\(0,1\)&path=../Database/Census/05/01/&lang=1&multilang=uk](http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021&ti=19A050501_021.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%ED%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC%ED%B3%F1%F2%FE%20%F2%E0%20%F0%B3%E4%ED%EE%FE%20%EC%EE%E2%EE%FE%20(0,1)&path=../Database/Census/05/01/&lang=1&multilang=uk)

осередку РУХу в області, слід враховувати абсолютно все населення цього адміністративного утворення.

Беручи до уваги цей факт, я задаюсь ще більшим питанням, щодо мотивації розміщення на першій позиції єврейської меншини, адже частка єврейського населення серед мешканців регіону складає 1,75% або ж 16 469 осіб, на противагу їм, частка українців складала 70% (666 095 осіб), 20% молдаван та румунів (84 519 +100 317 осіб) та 7% росіян (63 066 осіб)¹⁴³.

Все це демонструє те, що між лідерами осередку НРУ в Чернівцях (серед яких, зокрема, були і представники ТЄК) та, безпосередньо ТЄК існували якісь «особливі стосунки». Ймовірно, цей союз був вигідних обом сторонам, і зараз я спробую пояснити чому.

3.3. Перші демократичні вибори в УРСР 1990 року. Союз РУХу та єврейської общини Чернівців. Фінансування кампанії.

Публікація в наступному ж після Установчих зборів НРУ тематичного повідомлення, яке сповіщало про участь представників єврейської громади в цих зборах, як мені видається, було покликане «віддячили» новоутвореному осередку НРУ за лобіювання інтересів ТЄК. Окрім короткого повідомлення на сторінках Інформаційного Бюлетеня, була опублікована ціла тематична стаття. Намагаючись пояснити, читачам свого видання (здебільшого – євреї) «Що таке НРУ? (пер. з рос. – авт.)», Громадсько-культурний Фонд видав однойменну статтю, де пояснювалось чим робота РУХу потенційно важлива і корисна для громадян СРСР, в тому числі – євреїв. Припускаю, що таким чином віддячили/обмінялися послугами перед майбутніми виборами.

Наступне моє припущення, щодо вмотивованості керівництва ТЄК здійснення відвертої агітації серед єврейської громади, на користь НРУ, полягає в тому, що чимало активістів та лідерів єврейської громади розраховували

---

¹⁴³ Розподіл населення за національністю та рідною мовою 12.01.1989 . Державна служба статистики. [Дата звернення 17.05.2022]. Режим доступу: [http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021&ti=19A050501_021.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%ED%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC%ED%B3%F1%F2%FE%20%F2%E0%20%F0%B3%E4%ED%EE%FE%20%EC%EE%E2%EE%FE%20\(0,1\)&path=../Database/Census/05/01/&lang=1&multilang=uk](http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021&ti=19A050501_021.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%ED%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC%ED%B3%F1%F2%FE%20%F2%E0%20%F0%B3%E4%ED%EE%FE%20%EC%EE%E2%EE%FE%20(0,1)&path=../Database/Census/05/01/&lang=1&multilang=uk)

використати змобілізований електорат на майбутніх демократичних виборах до місцевих та республіканських рад.

Підтвердженням до цього твердження є те, що в Інформаційному Бюлетені також було опубліковано другу резолюцію Установчих Зборів осередку НРУ, в якій закликали та наголошували на важливості «...добитися виключення з **проекту** закону, положення про (заборону участі у – *авт.*) виборах (представників – *авт.*) від громадських організацій, як такого, яке заперечує ст. 86-87 Конституції УРСР, про рівне і пряме виборче право громадян УРСР»¹⁴⁴.

Нагадаю, згідно зі статтею 89 Конституції УРСР, яка набула чинності ще у 1978 році, було передбачено те, що «Право висування кандидатів у депутати належить організаціям КПРС, професійних спілок, ВЛКСМУ¹⁴⁵, кооперативним та іншим **громадським організаціям**, трудовим колективам, а також зборам військовослужбовців по військових частинах.»¹⁴⁶, натомість у проекті Конституції УРСР за 1989 рік була висунута пропозиція виключити з переліку організацій, які могли висувати кандидатуру на вибори громадські спілки. Саме в статусі «громадської спілки» перебували більшість опозиційних до радянської влади об'єднань. Це напряду загрозувало потенційним політичним амбіціям членів Товариства Єврейської культури, Народного Руху та інших неформальних об'єднань.

Перевіривши статті, що регулюють виборчий процес та були прийняті 27 жовтня 1989 року (себто після Установчої Конференції Всеукраїнського НРУ) ми побачимо, що громадські організації все ж залишилися в переліку дозволених організацій, проте, зі списку зникли ідеологічні конструкти на кшталт:

---

¹⁴⁴ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №15. Чернівці, 1989

¹⁴⁵ ВЛКСМ (України) – громадсько політична молодіжна організація, філія Комуністичної партії Радянського Союзу, важлива складова комуністичного режиму. Головним завданнями ВЛКСМ були: виховання молоді у комуністичному дусі; підготовка кадрів для РКП(б) – ВКП(б) – КПРС; залучення молодого покоління до «будівництва нового суспільства», участі в суспільно політичному житті країни; культурно освітня робота серед молоді; діяльність щодо зміцнення обороноздатності СРСР, підготовка військ. кадрів; керівництво піонерською організацією. Джерело: Прилуцький В.І. ВСЕСОЮЗНА ЛЕНІНСЬКА КОМУНІСТИЧНА СІЛКА МОЛОДІ (ВЛКСМ) [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2003. - 688 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Vsesoiuzna_leninska [Дата звернення: 18.05.2022]

¹⁴⁶ Конституція (Основний Закон) України 1978 рік . Офіційний вебпортал парламенту України. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420#Text>

«організації КПРС та ВЛКСМУ»¹⁴⁷. Вочевидь, такий результат цілком можна назвати перемогою у зайнятій РУХом позиції.

Ще одним, вагомим аргументом щодо політичних амбіцій членів ТЄК є повідомлення про участь представників організації у перших демократичних виборах на альтернативній основі, вибори останнього та, водночас, першого скликання Верховної Ради УРСР та незалежної України відповідно¹⁴⁸. Попри відсутність деталей, щодо висування кандидатів від Товариства єврейської культури на ці вибори, адже випуск «Інформаційного Бюлетеня» за січень 1990 рік, а саме тоді стартувала виборча кампанія та процес балотування кандидатів, втрачений. Мені все ж вдалось віднайти крупиці деталей, щодо просування цієї кампанії в «Інформаційному Бюлетені» за лютий.

Наприклад, у повідомленні за 12 лютого 1990 року, привідкриваються деталі проходження передвиборчої кампанії для представників ТЄК. З хроніки нам стає відомо, що Святослав Бакіс мав проблеми з реєстрацією в кандидати в народні депутати УРСР в 431 виборчому окрузі (йому було відмовлено). Про процедуру висування нам нічого не відомо, оскільки, як я вже зазначив, ці деталі розміщені в попередньому випуску видання. Що стосується результатів перегляду відмови в реєстрації кандидата С. Бакіса, то після розголосу та апеляції «С. Бакіс (був – авт.) зареєстрований кандидатом в Народні депутати УРСР»¹⁴⁹.

Серед цікавих деталей згаданої мною виборчої кампанії, слід також згадати і про кількість ресурсів, що були виділені фондом на передвиборчу кампанію С. Бакіса. Основною зміною в принципах фінансування проведення виборчої кампанії між Конституцією УРСР 1978 та 1989 року полягала в тому, що окрім державного фінансування на проведення агітації і ведення кампанії (Конституція 1978 року) у оновленій конституції було передбачено, що

---

¹⁴⁷ Конституція (Основний Закон) України 1989 рік . Офіційний вебпортал парламенту України. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8303-11/ed19891027#Text>

¹⁴⁸ ДОВІДНИК "ОРІЄНТИРИ ВИБОРЦЯ 2002". Історія українських виборів (1990 р., 1994 р., 1998 р.) . Лабораторія законодавчих ініціатив. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: https://web.archive.org/web/20131217224039/http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=11&iar_id=316&as=2

¹⁴⁹ «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №2 (20). Чернівці, 1990

«...витрати, пов'язані з підготовкою і проведенням виборів народних депутатів, проводяться (не тільки – *авт.*) виборчими комісіями з єдиного централізованого фонду, створюваного за рахунок державних коштів, коштів підприємств, (а і за кошти – *авт.*) **громадських та інших організацій...**»¹⁵⁰. Це дозволило легально використовувати кошти залучені ззовні, в тому числі з рахунку «№ 27993 в філіалі Сбербанка №6712/011...на имя Абрагама Курта Леоновича»¹⁵¹. Названий мною рахунок використовувався ЧЄГКФ для ведення своєї діяльності.

Загалом, з рахунку Єврейського Громадсько-культурного Фонду було виділено кошти «На організацію передвиборчої кампанії С. Бакіса і (інших – *авт.*) кандидатів від Демократичного Блоку (виготовлення плакатів, розповсюдження агітаційних матеріалів) 1040 рублів»¹⁵². Аби зрозуміти обсяг наданого фінансування, слід порівняти це з іншою статтею витрат зазначеної в Інформаційному Бюлетні (див. Додаток №9). З додатку нам стає відомо, що для видання трьохсот примірників бюлетеня «Шофар» було витрачено приблизно еквівалентну суму – 1200 рублів, також, для розрахунку з бригадою, яка займалась очищенням та відновленням кладовища за той ж період витратили втричі більшу суму – 3000 рублів.

Якщо ж спробувати перевести загальну вартість передвиборчої кампанії для фонду на «сучасні гроші», то можна застосувати два методи розрахунку. Перший – посилатися на офіційний курс радянського рубля до долара США, врахувати інфляцію за 30 років та дізнатися вартість кампанії на сьогодні. Другий варіант – використати за спільний знаменник не офіційний курс, а вартість золота 999 проби в США та СРСР на 1990 рік, і згодом враховуючи інфляцію дізнатися реальну суму.

Отож, використовуючи перший спосіб обрахунку, еквівалент 1040 радянських рублів в доларах США складає 631 тогочасних доларів, або ж, 1285\$

---

¹⁵⁰ Конституція (Основний Закон) України 1989 рік . Офіційний вебпортал парламенту України. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8303-11/ed19891027#Text>

¹⁵¹ «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №2 (20). Чернівці, 1990

¹⁵² «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №2 (20). Чернівці, 1990

на сьогоднішній день (37 114,25 грн за курсом на 13.05.22¹⁵³). Цю суму я отримав дізнавшись, що за офіційним курсом в СРСР, долар США можна було придбати за трішки більше як 60 радянських копійок¹⁵⁴. Отримавши доларовий еквівалент, я обрахував вплив інфляції (за 32 роки інфляція склала 103,6%¹⁵⁵) і отримав зазначену суму.

Використовуючи другий варіант мені спершу вдалось віднайти вартість одного граму золота на 1990 рік. Його вартість складала 88 рублів за 999 пробу¹⁵⁶. Отже, за 1040 радянських рублів у 1990 році можна було б придбати 11,86 грамів золота. Натомість, вартість одного граму золота у 1990 році в США складала 13,6 доларів¹⁵⁷. В результаті, за 11,86 грамів золота 999 проби в США вдалось б виручити 161 доларів США, або ж, 328\$ враховуючи інфляцію (9 676,85 грн за курсом на 13.05.22¹⁵⁸).

Цікаво, що фінальна сума у двох випадках, майже в тричі відрізняється одна від одної. Саме це не дає нам зрозуміти реального обсягу фінансування кампанії. Для того аби відобразити величезну суму, я використаю ще один еквівалент, а саме – середню заробітну плату за 1990 рік. В зазначений період цей показник складав 249 радянських рублів для УРСР¹⁵⁹, себто, фінансування, яке надав Чернівецький Єврейський громадсько-культурний фонд прирівнювалось до трішки більш як чотирьох заробітних плат середнього працевлаштованого жителя УРСР.

Варто також зазначити, що це не вся сума, яка була реалізована під час кампанії, адже, як я вже зазначав раніше, фінансування також і здійснювалось з централізованого фонду виборчої комісії. Деталі про величину цієї суми мені, на

---

¹⁵³ Офіційний курс гривні щодо іноземних валют . Національний банк України. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>

¹⁵⁴ Курс доллара к рублю и рубля к доллару с 1792 по 2015 годы . oroszuu.com. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <http://oroczuu.com/kurs.htm>

¹⁵⁵ Best Inflation Calculator (2022) - Historical & Future Value | SmartAsset.com . SmartAsset. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://smartasset.com/investing/inflation-calculator#oiUKnluOry>

¹⁵⁶ Золото советских времен . Все про золото. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: https://goldomania.ru/articles-3/zoloto_sovetskih_vremen.html

¹⁵⁷ Gold price 1900-2020 | Statista . Statista. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://www.statista.com/statistics/268027/change-in-gold-price-since-1990/>

¹⁵⁸ Офіційний курс гривні щодо іноземних валют . . Національний банк України. [Дата звернення 17 травня 2022]. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>

¹⁵⁹ New.minfin.com.ua. 2022. Как изменилась экономика и финансы за 30 лет независимости Украины. Available at: <https://new.minfin.com.ua/30-rokiv-nezalezhnosti> [Дата звернення 13 червня 2022]

жаль, не вдалось віднайти, проте, з повідомлень про хід кампанії відомо, що кандидат Святослав Бакіс мав змогу проводити кілька зустрічей з виборцями в приміщеннях, що належали структурам підпорядкованим компартії, та іншим державним організаціям (Будинки Культури, профспілкові організації, університети, тощо).

Себто, таким чином, попри відсутність деталей, щодо конкретної фінансової допомоги, я можу впевнено засвідчити, що шляхом надання послуг «оренди» платформи для проведення зустрічей з виборцем, радянська влада дійсно опосередковано фінансувала кампанію.

Щодо структури фінансової допомоги, а точніше, участі єврейських громадських рухів в здобутті перемоги на виборах то цікавою особливістю є те, що фінансування відбувалось саме через «Чернівецький Єврейський Громадсько-культурний Фонд». Проте, нагадаю, що напередодні зимових виборів, у вересні, було організоване «Товариство Єврейської Культури ім. Еліезера Штейнбарга», серед засновників якого був і ЧЄГКФ, яке мало б стати єврейською легальною «парасольковою» організацією для громадських активістів, діячів культури, науки, тощо. Більше того, ТЄК стало одним зі засновників осередку НРУ в Чернівцях. В контексті цього, ще дивніше виглядає те, що жодної згадки про фінансування виборчої кампанії від, як б здавалось, головної єврейської організації міста не здійснювалось.

Окрім зустрічей з виборцями, в контексті виборів, також відбувалися мітинги. До прикладу, 25 лютого 1990 року, всього лиш за 7 днів до парламентських та місцевих виборів «...в рамках всесоюзної акції «Демократичні вибори» відбувся мітинг, на якому...виступив С. Бакіс... (та інші – *авт.*). Мітинг, який пройшов спокійно, довів, що чутки про можливі ексцеси, які посилено нагніталися владою напередодні мітингу був перебільшенням (*пер. з рос. – авт.*)»¹⁶⁰.

В цьому епізоді слід звернути увагу на застереження влади, яка, так чи інакше, цим застереженням намагалась перешкодити проведенню мітингу.

---

¹⁶⁰ «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №2 (20). Чернівці, 1990

Важливо зазначити, що це застереження влади слід розглядати, в тому числі, в контексті попереджень та розпускання чуток тих же представників влади кількома місяцями раніше.

Мова йде про поширення істерії антисемітизму серед мешканців області, яку просували діячі обласного відділення компартії через підконтрольні собі видання, щоб розсварити між собою гарно організований єврейський рух та потенційно чисельний рух український. Для того, аби побороти ці чутки РУХу та ТЄК довелось провести чимало консультацій, громадських зібрань, опублікувати чимало статей¹⁶¹.

Завершив передвиборчу гонку мітинг, який відбувся 3 березня, за день до виборів. Конкретно ця маніфестація є важливою з тієї причини, що «...поряд з жовто-блакитними українськими прапорами в колоні майорів трьох колірний російський та єврейський національний прапори (*пер. з рос. – авт.*)»¹⁶². Всі три прапори не вважалися офіційною символікою в жодній з республік, проте, на такий ризик організатори та демонстранти пішли для «...заклику голосувати за кандидатів від Демократичного блоку (*пер. з рос. – авт.*)»¹⁶³, адже саме прапори національних груп в передколапсний період СРСР використовувалися, як символи демократичних сил¹⁶⁴.

Що ж стосується виборів, які відбувалися на нижніх рівнях врядування – виборів до місцевих та районних рад, то серед кандидатів, які брали участь у агітаційній зустрічі з Товариством Єврейської Культури, зазначаються такі кандидати: Л. Фінкель, Й. Зісельс, А. Шапіро, Б. Вольман та Л. Табачник, який хоч і не був присутній на зустрічі, проте, теж був висунутий ТЄК¹⁶⁵.

Примітно, що як і серед кандидатів в народні депутати (С. Бакіс), так і серед кандидатів в депутати до міської та районних рад (Л. Фінкель, Й. Зісельс,

---

¹⁶¹ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №13. Чернівці, 1989

¹⁶² «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №2 (20). Чернівці, 1990

¹⁶³ «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №2 (20). Чернівці, 1990

¹⁶⁴ Радио Свобода. 2022. Российский триколор как символ августа 1991 года. Available at: <https://www.svoboda.org/a/1804909.html> [Дата звернення 17 травня 2022]

¹⁶⁵ «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №2 (20). Чернівці, 1990

А. Шапіро, Б Вольман, Л. Табачник) був лише один представник, який раніше не згадувався серед членів Єврейського Громадсько-культурного Фонду. Ним був Леонід Фінкель, який був першим головою Товариства Єврейської Культури, а також, перед процесами Перебудови, був членом Антисіоністського комітету. Саме він різко відрізняється від всіх інших висунутих кандидатів, та виглядає, як найбільш лояльний до радянської влади кандидат.

Що ж стосується аналізу результатів виборів, то кандидати від Демократичного блоку, в тому числі і представники єврейських громадських організацій, значного успіху не досягли. Воно і не дивно, адже округи, що розміщувалися в Чернівецькій області не були опорними для демократичних сил. Наприклад, в сусідніх Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській а також у Волинській та Київській демократичному блоку вдалось перемогти. В деяких регіонах, таких як Львівський, Демблок і зовсім отримав усі 24 мандати на округах¹⁶⁶.

Заради справедливості слід зазначити, що представник демократичних сил, і за сумісництвом член ТЄК та ЧЄГКФ – Святослав Бакіс, пройшов до другого туру виборів разом з представником КПУРСР – І. Бойком. Проте, у другому турі, що відбувся 18-го березня, «кандидат в Народні депутати УРСР від Демократичного блоку потерпів поразки (*пер. з рос. – авт.*)»¹⁶⁷.

Попри вищезазначене, все ж, декілька позицій у районних радах представникам Демблоку, в тому числі і висуванцям єврейських організацій вдалось здобути. Так, у другому турі виборів Л. Табачник та В.Бойко перемогли та були обрані депутатами до Ленінської районної ради міста Чернівці^{168,169}.

---

¹⁶⁶Парламенти України [онлайн]. (без дати). Wayback Machine. [Дата звернення 14 червня 2022]. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20131217224926/http://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/parlamenty-ukraini>

¹⁶⁷ «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №2 (20). Чернівці, 1990

¹⁶⁸ Ленінська районна рада – представницький орган Ленінського району міста Чернівців (з 2006 – Шевченківський район. Нині ліквідований, існував з 1965 по 2016 роки. Джерело: Шевченківська районна рада (Архів). 2022. Історія перейменування району. Available at: https://web.archive.org/web/20100304161832/http://shevrada.cv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=8 [Дата звернення 13 червня 2022].

¹⁶⁹ «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №2 (20). Чернівці, 1990

3.4. Зміна вектору діяльності Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного Фонду після поразки Демблоку. Репатріація до Ізраїлю.

Слід визнати, що такий результат, ніяк інакше, як поразкою демократичних сил назвати не можна. В меншій мірі, поразка в республіканських виборах, та в більшій мірі – поразка на виборах місцевих, поклала початок процесам, які, врешті-решт, на мою думку, визначили майбутній занепад єврейського громадського руху в Чернівцях.

Долучившись до формування українського демократичного руху, та налагодивши справну роботу організаційних структур цього руху, видається, що лідери єврейського громадського руху зосередили свої зусилля на передвиборчій гонці, а також, познайомившись з всеукраїнським демократичним рухом долучилися до діяльності таких організацій. Також, деякі очільники єврейської громади стали активними діячами та засновниками всеукраїнських єврейських об'єднань.

Показовою ілюстрацією такої ситуації може бути доля одного з засновників Єврейського Громадсько-культурного Фонду та ТЄК – Йосифа Зісельса. Вже під час підготовки Установчих зборів регіонального осередку він, також, був долучений до організації всеукраїнського НРУ. Окрім цього, важливим аспектом його діяльності була участь у створенні республіканських та всесоюзних єврейських організацій. Однією з таких була Асоціація єврейських організацій і громад ВААД, до фундації якої ще у 1989 році він долучився. Проте, саме на 1990 та 1991 рік припав момент найбільшої активізації більшості неформальних об'єднань.¹⁷⁰

Характерним показником зниження активності єврейської громади в Чернівцях було також те, що опісля проведення виборів, відбулось помітне зниження активності редакційної групи Інформаційного Бюлетеня. До прикладу, при аналізі наступного випуску видання я помітив, що редактори одразу приносять вибачення, щодо довгої відсутності нових випусків Бюлетеня. З перших слів газети редакція пояснює таку ситуацію тим, що «...протягом

---

¹⁷⁰ Дисидентський рух в Україні. 2022. ЗІСЕЛЬС ЙОСИФ САМУЇЛОВИЧ. Available at: <http://museum.khpg.org/1113910960> . [Дата звернення 17 травня 2022]

останніх місяців ми (редакційна група – *авт.*) не мали можливості випускати бюлетень. Причиною цьому були довгострокові відрядження деяких членів редакційної групи (*пер. з рос. – авт.*)»¹⁷¹. Цей період «відряджень» протривав майже 8 місяців, з 10 квітня (остання подія згадана в хроніці 2-го випуску) і до 1 грудня (остання подія згадана в хроніці 3-го випуску).

Примітно, що в межах цього періоду жодної згадки про діяльність обраних представників до рад не було. Більше того, за згаданий період зовсім припинилось висвітлювання демократичних процесів в країні. Замість цього, вектор інтересів редакційної групи кардинально змінився, тепер основним змістом публікованих матеріалів, стала інформація та висвітлювання процесів репатріації до Ізраїлю. До прикладу, у цьому ж випуску публікується оновлений статут Фонду, а точніше, оновлені цілі діяльності фонду¹⁷².

Якщо звернути увагу на попередній статут, що був зіставлений 4-го серпня 1988 року, то головною метою діяльності організації в ньому зазначається – «...сприяння міським органам управління і комунального господарства в організації і проведенні відновлення, охорони і догляду за Чернівецьким єврейським кладовищем (*пер. з рос. – авт.*)»¹⁷³. А основними завданнями в контексті цієї цілі учасники фонду визначають як: «організація збору коштів...; сприяння відновленню...кладовища...за допомогою грошових засобів...і особистою участю членів фонду в заходах; проводити недільник...(*пер. з рос. – авт.*)»¹⁷⁴. Та все змінилось після опублікування оновлених цілей в наступному ж після виборів випуску «Інформаційного Бюлетеня»

Тепер, основними цілями діяльності ЧЄГКФ визначалися: «-реінтеграція євреїв СРСР в єврейський народ; -контроль за дотриманням прав на репатріацію, сприяння організації процесу репатріації; - встановлення, розширення і укріплення зав'язків з Ізраїлем, єврейськими общинами інших країн і

---

¹⁷¹ «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №3 (21). Чернівці, 1990

¹⁷² «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №3 (21). Чернівці, 1990

¹⁷³ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988

¹⁷⁴ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988

міжнародними єврейськими організаціями (*пер. з рос. – авт.*)»¹⁷⁵. Заради справедливості, слід відмітити, що демократичні процеси і діяльність общини в СРСР також згадується, проте, проаналізувавши зміст наступних трьох випусків газети стає зрозуміло, що головним завданням фонду стала адвокація інтересів бажаючих здійснити репатріацію до Ізраїлю.

Таку кардинальну зміну цілей діяльності організації я пов'язую з кількома факторами. Перший – послаблення умов еміграції з країни (з різних причин, як і внутрішніх так і зовнішніх), другий – економічна скрута, недарма остання «Велика Алія»¹⁷⁶, також багатьма публіцистами називається – «Ковбасною Алією»¹⁷⁷.

Третя причина – мабуть, найменш масова, проте, та, що спонукала до еміграції з СРСР найактивніших представників єврейської громади. Цією причиною є – зневіра в своєму політичному та громадському майбутньому на просторі СРСР, або ж в рамках тих республік, що утворяться в майбутньому. Окрім цього, важливу роль, також, зіграв патріотизм цього прошарку. Важливо підмітити те, що ця причина робить тих людей, які були вмотивовані саме нею, найбільш схожими на запізнілу хвилю попередньо Алії, яка характеризувалась масовою еміграцією патріотичних євреїв з СРСР¹⁷⁸ спровокованою перемогою Ізраїлю в Шестиденній війні¹⁷⁹.

---

¹⁷⁵ «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №3 (21). Чернівці, 1990

¹⁷⁶ Велика Алія – масове переселення євреїв з пострадянського простору до Ізраїлю з 1989 по 2003 роки. Загалом з Радянського Союзу емігрувало більш-як мільйон репатріантів. Джерело: Електронна Єврейська Енциклопедія ОРТ. 2022. Государство Израиль. Алия. Available at: <https://eleven.co.il/state-of-israel/history-of-state/11732/#0302> [Дата звернення 17 травня 2022]

¹⁷⁷ Ковбасна Алія – зневажлива назва репатріантів з СРСР та пострадянського простору у 1989-2003 роках, використовувалась російськомовними ЗМІ для приниження емігрантів «зрадників». Назва натякає на причину еміграції – економічна вигода, яку вишукували емігранти. Джерело: Красноштейн, А., 2022. Как корабль назовешь, так он и поплывет. BeinIsrael.com. Available at: <https://beinIsrael.com/social/kak-korabl-nazovesh-tak-on-i-poplyvet/> [Дата звернення 17 травня 2022]

¹⁷⁸ Репатріація євреїв з СРСР 1970-х років – після Шестиденної війни 1967 р. спостерігається збільшення алії із Західної Європи, Північної та Південної Америки, а у 1971–74 рр. великий потік алії із СРСР. Із загальної кількості 261 тис. репатріантів, які прибули до Ізраїлю в період 1967-74 рр., близько 160 тис. прибуло з Радянського Союзу. Окрім Шестиденної війни причиною еміграції для радянських євреїв стали антиізраїльська кампанія в радянській пресі, антисемітизм місцевого населення та напівофіційна дискримінація на службі та під час прийому до вищих навчальних закладів. Джерело: Електронна єврейська енциклопедія ОРТ. 2022. Алия. Available at: <https://eleven.co.il/zionism/precursors-emergence/10140/> [Дата звернення 17 травня 2022]

¹⁷⁹ Шестиденна війна – короткострокова війна, що відбулася 5–10 червня 1967 року і була третьою війною арабо-ізраїльського конфлікту. Вирішальна перемога Ізраїлю включала захоплення Синайського півострова, Сектору Гази, Західного берегу, Старе місто Єрусалима та Голанські висоти. Війна справила неабияке враження на світову спільноту та єврейську діаспору. Джерело: Encyclopedia Britannica. 2022. Six-Day War | Definition, Causes,

Хоч і остання названа причина є лише моєю здогадкою, проте, яскравим підтвердженням моїх слів є те, що спровоковані встановленням обмеження, щодо вивозу матеріальних цінностей з СРСР¹⁸⁰ протести та голодування, були очолювані раніше активними учасниками Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного Фонду. Зокрема, серед учасників і лідерів протесту був Семен Зісельс, брат Йосифа Зісельса – співзасновника ЧЄГКФ та одного з лідерів ТЄК. С. Зісельс неодноразово публікувався у виданні «Інформаційний Бюлетень» та був активним учасником більшості акцій та мітингів. Окрім цього, учасницею голодування була Фріда Гофман зі своєю сім'єю, вона теж згадується, як учасниця ЧЄГКФ¹⁸¹.

Ці події віднайшли своє яскраве вираження в новому випуску «Шофар/Інформаційний бюлетень» №3 (21) де окрім опублікованого опису проблеми, та оголошення про початок голодування, також була опублікована стаття «Одинадцять «НЕ» (как не надо искать работу)» в якій хоч і не напругу, та все ж ведеться розповідь про те, як шукати роботу в суспільстві, зовсім не схожому на радянське.

Окрім цього, у цьому випуску публікується розповідь-рефлексія новоспеченого репатріанта до Ізраїлю – «Письмо из Израиля», наступна стаття присвячена єврейському самосвідомості та про самостійність єврейського народу і про унікальну можливість продемонструвати це на своїй землі під назвою «Автоэмансипация – (призыв русского еврея к своим соплеменникам)».

Окремо слід згадати, про оголошення «нового типу», які з'явилися в розділі «Сообщения и объявления». Перше оголошення стосувалось вивчення

History, Summary, Outcomes, & Facts. Available at: <https://www.britannica.com/event/Six-Day-War> [Дата звернення 17 травня 2022]

¹⁸⁰ Єврейське агентство «Сохнут» було посередником, який організував репатріацію євреїв до Ізраїлю. Причиною конфлікту стало введення обмеження з 1-го грудня 1990 року на вивіз матеріальних цінностей морським шляхом. Згідно з новим обмеженням, репатріантам, було дозволено вивезти не більше однієї тони вантажу на сім'ю. Обурення викликало те, що власні речі репатріантів вже були відправлені до порту Одеси, а рішення про нові ліміти було прийнято надзвичайно несподівано (наприкінці листопада). У зв'язку з цим, представники єврейської общини, які вже отримали дозвіл на еміграцію та спакували свої речі оголосили голодування аби вплинути і на МВС СРСР (полегшити перевірку речей) і на керівництво «Сохнуту». Джерело: «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №3 (21). Чернівці, 1990

¹⁸¹ «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №3 (21). Чернівці, 1990

мови іврит двічі на тиждень, що могло б допомогти майбутнім репатріантам. Наступне оголошення – консультація з питань репатріації і абсорбації, яка надавалась тричі на тиждень¹⁸². Така тематика наданих послуг яскраво демонструє новий напрямок діяльності ЧЄГКФ і редакції «Інформаційного Бюлетеня», а також, окреслює формат нових настроїв серед єврейської общини міста.

Підсумовуючи результат укладеного «союзу» між «РУХом» та єврейськими організаціями Чернівців, слід відмітити, що першочергово він виглядав продуктивним та вигідним для обох сторін. Наприклад, у випадку здобуття перемоги на виборах до першої Верховної Ради, та на виборах до місцевих рад, обраних за новим законодавством, єврейська громада Чернівців та України могли б отримати значні переваги. Такий висновок можна зробити з проаналізованих мною статутів регіонального та всеукраїнського РУХів, де значна увага виділялась усім національним меншинам, зокрема, доволі часто «головною/пріоритетною» національною меншиною контекстуально визначалась єврейська громада (для Чернівців таке твердження є беззаперечне).

Вочевидь, така співпраця була вигідна не лише єврейській громаді, а і приносила користь РУХу. Особливо це помітно у передвиборчий період, адже саме в контексті майбутньої боротьби з системою/режимом найкраще розкриваються уявлення обох сторін про «новий порядок» прийдешніх днів, в якому українці, євреї та інші меншини встановлюватимуть нові правові відносини між собою без вказівок та впливу Москви.

Проте, поразка на виборах, яка за моїм припущенням, стала причиною зневіри представників єврейського громадського руху, спрацювала в протилежну сторону. Замість відродження єврейського культурного та громадського життя в СРСР та в УРСР, до єврейських громадських активістів прийшло усвідомлення неможливості впливати на політичне життя країни. З іншої сторони, зневіра породжувала надію на втілення свого потенціалу на

---

¹⁸² «Шофар» Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №3 (21). Чернівці, 1990

«історичній» батьківщині. Все більше членів общини обирали собі альтернативний шлях – еміграції до Ізраїлю, а звідти, можливо, до інших країн. Ба більше, завдяки послабленню режиму, такий сценарій став більш реальним ніж це було ще кілька років тому. Врешті-решт, такий розвиток подій спричинив до часткового занепаду/скорочення єврейського громадського життя в Чернівцях у порівнянні з першими роками діяльності ЧЄГКФ.

ВИСНОВКИ

У підсумку до своєї роботи зазначу, що мені таки вдалось виконати більшість поставлених перед собою цілей та довести, повністю або частково, більшість своїх гіпотез. До приладу, в першому розділі, який стосувався причин та передумов зародження Чернівецького єврейського громадсько-культурного фонду я виявив, що насправді привід до заснування руху полягав в наявності незаповненого державними структурами вакууму у сфері догляду за місцевими кладовищами, зокрема за єврейськими. З іншого боку, причиною, як і у ситуації з іншими неформальними організаціями, була поява простору для реалізації таких громадських організацій (формальний дозвіл зі сторони влади)

Ймовірно, занедбане єврейське кладовище, взагалі, могло бути лише приводом, до створення подібного руху, адже в першому ж зверненні до жителів міста Ініціативна група оперує досить детальним планом наступних дій. Таким чином, організація перейняла на себе одну з незайнятих ніш, зрештою, саме так працюють добровільні неурядові об'єднання.

Також, в цьому розділі я порушив питання взаємодії між представниками Ініціативної групи та місцевою владою. До речі, в даному підрозділі я частково довів одну зі своїх гіпотез про те, що представники місцевої влади координували свої дії з місцевою пресою. Так, мені вдалось знайти хронологічні закономірності між датою подачі прохання про реєстрацію організації, яка б опікувалась окремо єврейським міським кладовищем до міськвиконкому, публікації провокативної статті, яка заперечувала потребу у створенні організації представниками єврейської спільноти міста і, врешті-решт, відмови у цьому проханні. Саме ці факти свідчать про систематичний та організований супротив чернівецької місцевої влади.

Підсумовуючи другий розділ, який був присвячений природі функціонування політики антисемітизму в СРСР, перш за все хотілось б розглянути зміну форми відносин між владою та єврейською громадськістю. Мені вдалось продемонструвати ту різницю у відносинах між євреями та

державою до кінця 1980-х років та перед ними (з 1970-х). Як мені вдалось виявити, основна відмінність між політикою здійснюваною державою полягала в тому, що у ранній формі антисемітизму (боротьба з сіоністами і «безродними космополітами») – вона була інструментом маргіналізації активної частини єврейської громадськості та її нейтралізація, а також, дискредитації держави Ізраїль. Пізня форма антисемітизму, яка застосовувалась з кінця 1980-х років полягала у залякуванні і застереженні єврейської громади СРСР від співпраці з демократичними рухами, зокрема, НРУ.

Таким чином, погрози погромів, акти вандалізму, поява свастик на єврейських надгробках – ніщо інше як форма залякування, за яку так ніхто і не взяв відповідальності. Проте, слід зазначити, що НРУ активно боровся з появою схожих закликів, натомість працівники правоохоронних органів – бездіяли. Окрім цього, в цьому розділі я демонструю схожі ситуації в інших республіках та досліджую природу їхнього функціонування. Наприклад, у Москві і Ленінграді за схожими актами антисемітизму дійсно стояли існуючі організації.

Наприкінці розділу я розглядаю, які нормативні та революційні документи були прийняті на регіональній конференції РУХу та на всеукраїнській. Перш за все тут іде мова про чималу кількість резолюцій, які стосувалися єврейської громади та її, майже привілейованого, стану в Україні майбутнього. Одна з цих резолюцій взагалі була направлена до українців, проти поширення ворожнечі між українським та єврейським народами, та закликала допомагати єврейській громаді у її культурному та національному відродженні.

Підсумовуючи результат третього розділу, який був покликаний описати союз між «РУХом» та єврейськими організаціями Чернівців, перш за все слід відмітити, що він таки відбувся, ба навіть, був успішним. Наприклад, попри невелику частку єврейського населення міста, більшість очільників єврейського громадського руху отримали можливість взяти участь у перших демократичних виборах. Окрім цього, у разі перемоги на виборах єврейська громада отримала б значні бонуси. Такі висновки можна зробити з проаналізованих мною статутів регіонального та всеукраїнського РУХів, де значна увага виділялась усім

національним меншинам, зокрема, доволі часто «головною/пріоритетною» національною меншиною контекстуально визначалась єврейська громада (для Чернівців таке твердження є беззаперечне).

Також я розглянув, як така співпраця приносила користь не тільки єврейській громаді а і РУХу. Особливо це помітно у передвиборчий період, адже саме в контексті майбутньої боротьби з системою/режимом друковані видання єврейської громади активно долучалися до просування демократичного РУХу, брали участь у демонстраціях та організовували зустрічі з кандидатами у депутати.

Окрім цього я розглянув те, як поразка на виборах вплинула на діяльність єврейського громадського руху. Таким чином, за моїм припущенням, поразка причиною зневіри представників єврейського громадського руху, спрацювала в протилежну сторону. Замість відродження єврейського культурного та громадського життя в СРСР та в УРСР, розпочалась еміграція з країни в Ізраїль. Врешті-решт, такий розвиток подій спричинив до часткового занепаду/скорочення єврейського громадського життя в Чернівцях у порівнянні з першими роками діяльності ЧЄГКФ.

Наприкінці висловлю свої сподівання стосовно головної місії цієї дослідницької роботи – включити в загальноукраїнський історичний контекст історію українського єврейства. Перекоаний, що ця праця послужить гарним підтвердженням того, наскільки важливою та, часом, ефективною, була співпраця українського та єврейського громадського руху напередодні колапсу Радянського Союзу. Окрім цього, вірю, що мені вдалось довести мою тезу, стосовно того, що справа української незалежності є справою не лишень українців етнічних, але і справою українців політичних (серед яких є і українці і євреї, кримські татари, румуни, угорці, ба навіть, росіяни з білорусами).

Що ж стосується моїх планів, то моя робота відкриває простір для подальших досліджень, зокрема, детальнішого вивчення внутрішніх відносин між українцями та євреями: їхнього бачення майбутнього країни, ставлення до

незалежності, думки один про одного, тощо. Сподіваюсь, у мене ще буде нагода попрацювати на цьому «полі» нерозслідуваних документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Всесоюзная перепись населения 1939 года. Таблица 15д. Национальный состав населения. РГАЭ. Ф.1562 Оп. 336 Д.970.
2. Кіпіані В. Дисиденти. Чути правду/ Вахтанг Кіпіані – Харків: Віват, 2021. – 352
3. Перепис 1959/1989: Центральні області (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Київська, місто Київ, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська, Хмельницька) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://archive.is/20120709060925/http://etno.uaweb.org/nsklad/1989-centr.html>.
4. Хруслінська І. Господи, ти відкриєш уста мої... / Іза Хруслінська. – Київ: Дух і Літера 2014. – 392 с., 24с. іл 189с.

Публікації в періодичних виданнях:

5. Буковинський вісник «Народного Руху України за Перебудову» №1. Чернівці, 1989
6. Буковинський вісник «Народного Руху України за Перебудову» №2. Чернівці, 1989
7. Газета Чернівці №12 (67), Чернівці, 1992
8. Журнал «Радуга» №10, 1988 рік
9. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988
10. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №5. Чернівці, 1988
11. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №7. Додаток №4 «В РЕДАКЦІЮ ГАЗЕТИ «РАДЯНСЬКА БУКОВИНА». Чернівці, 1988.

12. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №7. Чернівці, 1988
13. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №8. Чернівці, 1988
14. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №10. Чернівці, 1989
15. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №13. Чернівці, 1989
16. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №17. Чернівці, 1989
17. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №15. Чернівці, 1989
18. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №16. Чернівці, 1989
19. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №16. Чернівці, 1989
20. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №14. Чернівці, 1989
21. Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №9. Чернівці, 1989
22. Радянська Буковина №223 (11694), Чернівці, 1989
23. Шофар Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №. 2 (20) Чернівці, 1990
24. Шофар Інформаційний Бюлетень Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду №3 (21) Чернівці, 1990

Ресурси з мережі інтернет:

25. 30 лет со дня землетрясения в Армении - BBC News Русская служба . BBC News Русская служба. Режим доступа: <https://www.bbc.com/russian/features-46440649>

26. «ФАКТИ», С. В., (1970). «это так страшно, когда ты гладишь ребенка по голове, а его волосы полностью остаются у тебя в руке! ». ФАКТИ - Останні новини України та світу онлайн - статті, коментарі та аналітика - «ФАКТИ». Режим доступу: <https://fakty.ua/76530-quot-eto-tak-strashno-kogda-ty-gladish-rebenka-po-golove-a-ego-vołosy-polnostyu-ostayutsya-u-tebya-v-ruke-quot>
27. 1989 – установча конференція Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал» . Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/berezen/4/1989-ustanovcha-konferenciya-ukrayinskogo-istoryko-prosvitnyckogo-tovarystva-memorial>
28. 1989, утворення Товариства української мови імені Тараса Шевченка . Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. Режим доступу: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyuty/11/1989-utvorennya-tovarystva-ukrayinskoyi-movy-imeni-tarasa-shevchenka>
29. 30-та річниця створення Товариства української мови імені Тараса Шевченка (нині - Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка) . Головна | Донецька Обласна Державна адміністрація. Режим доступу: <https://dn.gov.ua/news/30-ta-richnicya-stvorennya-tovarystva-ukrayinskoyi-movi-imeni-tarasa-shevchenka-nini-vseukrayinske-tovarystvo-prosvita-imeni-tarasa-shevchenka>
30. 5 Канал, (2018). У ЧЕРНІВЦЯХ ПІД ПІДЛОГОЮ КАЗАРМИ ЗНАЙШЛИ 150 ЄВРЕЙСЬКИХ НАДГРОБКІВ. Режим доступу: <https://www.5.ua/regiony/u-chernivtsiakh-pid-pidlohoiu-kazarmy-znaishly-150-ievreiskykh-nadhrobkiv-179172.html>
31. Антисемітизм в 1970–80-е гг. . Электронная еврейская энциклопедия ОРТ. Режим доступу: <https://eleven.co.il/diaspora/judeophobia-anti-semitism/15402/#0401>
32. АНТИСЕМІТИЗМ В УКРАЇНІ . Електронна бібліотека | Інститут історії України. Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21>

[STN=1&S21REF=10&S21FMT=ciu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Antysemitizm_Ukraini](#)

33. Антисионизм . (2016). Электронная еврейская энциклопедия ОПТ. Режим доступа: <https://eleven.co.il/zionism/general-information/15542/>
34. Бажан О.Г. "МЕМОРИАЛ" ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. - 790 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Memorial_imeni_Stusa
35. Бенцал, І., (2020). На Тернопільщині знайшли єврейські надгробки . Суспільне Новини. Режим доступу: <https://suspilne.media/47396-na-ternopilsini-znajšli-evrejski-nadgrobki/>
36. Ванян, А., (2020). Коллективные явления. Еврейские отказники под надзором КГБ . Радио Свобода. Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/30639484.html>
37. Васильев, Дмитрий Дмитриевич (общественный деятель) . Наука. Режим доступа: [https://science.fandom.com/ru/wiki/Васильев,_Дмитрий_Дмитриевич_\(общественный_деятель\)](https://science.fandom.com/ru/wiki/Васильев,_Дмитрий_Дмитриевич_(общественный_деятель))
38. Всеукраїнський перепис 2001 [Електронний ресурс]. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/>.
39. Гітельман Цві [Електронний ресурс] // Новое литературное обозрение – Режим доступа до ресурсу: <https://www.nlobooks.ru/persons/7776/>.
40. Губернський, Б. та Громенко, С., (2018). Від перебудови до Другого Курултаю . Крым.Реалии. Режим доступа: <https://ua.krymr.com/a/29508824.html>
41. Дисидентський рух в Україні. 2022. ЗІСЕЛЬС ЙОСИФ САМУЇЛОВИЧ. Available at: <http://museum.khpg.org/1113910960> .

42. ДОВІДНИК "ОРІЄНТИРИ ВИБОРЦЯ 2002". Історія українських виборів (1990 р., 1994 р., 1998 р.) . Лабораторія законодавчих ініціатив. Режим доступу:
https://web.archive.org/web/20131217224039/http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=11&iar_id=316&as=2
43. Електронна єврейська енциклопедія ОРТ. 2022. Алия. Available at:
<https://eleven.co.il/zionism/precursors-emergence/10140/>
44. Електронна Єврейська Енциклопедія ОРТ. 2022. Государство Израиль. Алия. Режим доступу: <https://eleven.co.il/state-of-israel/history-of-state/11732/#0302>
45. Зісельс Й. Динамика численности єврейского населения Украины [Електронний ресурс] / Йосиф Зісельс // Асоціація єврейських громадських організацій та общин Україна. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vaadua.org/analitika/dinamika-chislennosti-evreyskogo-naseleniya-ukrainy>.
46. ЗІСЕЛЬС ЙОСИФ САМУЇЛОВИЧ [Електронний ресурс] // віртуальний музей ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1113910960>.
47. Золоте теля — Ільф і Петров, повний текст твору . Бібліотека української літератури УкрЛіб. Режим доступу:
<https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2933>
48. Золото советских времен . Все про золото. Режим доступу:
https://goldomania.ru/articles-3/zoloto_sovetskih_vremen.html
49. Історична довідка . Меморіал імені Василя Стуса. Режим доступу:
<https://memorialstusa.com.ua/dovidka/>
50. Історична правда, (2011). Українська Гельсінська Спілка: політичні дискусії та долі лідерів . Історична правда. Режим доступу:
<https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/25/36951/>
51. Історія Пласту - Пласт . Пласт. Режим доступу: <https://www.plast.org.ua/about-history/>

52. Класика пропаганди. Як у ХХ столітті Кремль знайшов спільного ворога в ізраїльських сіоністах і українських націоналістах .Новини України та Світу. Головні і останні новини - НВ (Новое Время). Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rosiya-vs-ukrajinski-nacionalisti-i-sionisti-novini-ukrajini-50039790.html>
53. Кобалія А. Хто був творцем єврейського ренесансу в Чернівцях? Розповідає історик [Електронний ресурс] / Андрій Кобалія // Громадське радіо. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/hto-buv-tvorcem-yevreyskogo-renesansu-v-chernivcyah-rozpovidaye-istoryk>
54. Колгосп "Комуніст" з єврейських надгробків (відео) | DW | 14.11.2020 . DW.COM. Режим доступу: <https://p.dw.com/p/3IGdF>
55. Конституція (Основний Закон) України 1978 рік . Офіційний вебпортал парламенту України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420#Text>
56. Конституція (Основний Закон) України 1989 рік . Офіційний вебпортал парламенту України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8303-11/ed19891027#Text>
57. Костюк, Б., (2018). Історики до 30-річчя УГС: організація зіграла величезну роль у відновленні Української держави . Радіо Свобода. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29565618.html>
58. Красноштейн, А., 2022. Как корабль назовешь, так он и поплывет. BeinIsrael.com. Режим доступу: <https://beinIsrael.com/social/kak-korabl-nazovesh-tak-on-i-poplyvet/>
59. Кульчицький С.В. ПЕРЕБУДОВА [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Perebudova>
60. Курс доллара к рублю и рубля к доллару с 1792 по 2015 годы . oroszii.com. Режим доступу: <http://oroczii.com/kurs.htm>
61. Ленінська районна рада – представницький орган Ленінського району міста Чернівців (з 2006 – Шевченківський район. Нині ліквідований, існував з 1965 по 2016 роки. Джерело: Шевченківська районна рада (Архів). 2022. Історія

- перейменування району. Available at:
https://web.archive.org/web/20100304161832/http://shevrada.cv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=8
62. Леонтій Сандуляк: «Не мовчіть і вас почують!» - Новини в газеті Версії . Новини в газеті Версії. Режим доступу: <https://versii.cv.ua/news/leontij-sandulyak-ne-movchit-i-vas-pochuyut/25765.html>
63. Надгробники як будматеріал, або Як радянська влада знищувала єврейські поховання у Львові | DW | 29.07.2020. DW.COM. Режим доступу: <https://p.dw.com/p/3g2qz>
64. Народні доми в Чернівцях в умовах соціальних трансформацій . DSpace. Режим доступу: <https://repository.knuba.edu.ua/handle/987654321/3013>
65. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют . Національний банк України. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>
66. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют . . Національний банк України. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>
67. Пам'яті Шандора Фодо – палкого угорського патріота та доброго друга України Закарпаття онлайн. Новини Закарпаття онлайн, новини Ужгорода, новини Закарпаття онлайн. Режим доступу: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/217854-Pam'iati-Shandora-Fodo---palkoho-uhorsko-patriota-ta-dobroho-druha-Ukrainy>
68. Парламенти України [онлайн]. (без дати). Wayback Machine. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20131217224926/http://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/parlamenti-ukraini>
69. Передача 1% подоходного налога общественным организациям для осуществления их деятельности [Електронний ресурс] // Information Policy. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.inforpolicy.biz/?p=10925>.
70. ПЕРЕПИС 1959/1989: ЦЕНТРАЛЬНІ ОБЛАСТІ (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Київська, місто Київ, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська, Хмельницька) [Електронний ресурс] – Режим доступу до

ресурсу: <https://archive.is/20120709060925/http://etno.uaweb.org/nsklad/1989-centr.html>.

71. Полівчак, Р., (2020). Єврейська громада просить жителів Коломиї перенести надгробки з двору на цвинтар . Суспільне Новини. Режим доступу: <https://suspilne.media/18685-evrejska-gromada-prosit-kolomian-perenesti-nadgrobki-z-privatnogo-dvoru-na-kladovise/>
72. Прилуцький В.І. ВСЕСОЮЗНА ЛЕНІНСЬКА КОМУНІСТИЧНА СІЛКА МОЛОДІ (ВЛКСМ) [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2003. - 688 с.: іл.. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Vsesoiuzna_leninska
73. Пурім. Історія та традиції свята. НВ ЛАЙФ. Режим доступу: <https://life.nv.ua/ukr/lifestyle/purim-2020-roku-shcho-ce-dati-istoriya-tradiciji-shcho-take-gomentash-50073634.html>
74. Радио Свобода. 2022. Российский триколор как символ августа 1991 года. Available at: <https://www.svoboda.org/a/1804909.html>
75. РАДЯНСЬКА БУКОВИНА [Електронний ресурс] // <https://leksika.com.ua/> – Режим доступу до ресурсу: https://leksika.com.ua/14870725/ure/radyanska_bukovina.
76. Розподіл населення за національністю та рідною мовою 12.01.1989 . Державна служба статистики. Режим доступу: [http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021&ti=19A050501_021.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%ED%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC%ED%B3%F1%F2%FE%20%F2%E0%20%F0%B3%E4%ED%EE%FE%20%EC%EE%E2%EE%FE%20\(0,1\)&path=../Database/Census/05/01/&lang=1&multilang=uk](http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021&ti=19A050501_021.%20%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB%20%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF%20%E7%E0%20%ED%E0%F6%B3%EE%ED%E0%EB%FC%ED%B3%F1%F2%FE%20%F2%E0%20%F0%B3%E4%ED%EE%FE%20%EC%EE%E2%EE%FE%20(0,1)&path=../Database/Census/05/01/&lang=1&multilang=uk)
77. Терещук Г. Львів – Lwów – Lemberg: 1939–1941 [Електронний ресурс] / Галина Терещук // Радіо Свобода Україна. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/2089479.html>.

78. Толдот.ру, (2017). Пуримшпиль . Toldot.com — Иудаизм и евреи. Режим доступу: <https://toldot.com/purimshpil.html>
79. Транснистрия [Електронний ресурс] // Яд Вашем – Режим доступу до ресурсу: <https://www.yadvashem.org/ru/holocaust/lexicon/transnistria.html>
80. У Франківську ідентифікували і повернули на цвинтар єврейські надгробки, знайдені за містом . (2021). КУРС. Режим доступу: <https://kurs.if.ua/society/u-frankivsku-identyfikovali-i-povernuly-na-czvyntar-yevrejski-nadgrobky-znajdeni-za-mistom/>
81. Феномену «Зеленого руху Буковини» досі ніхто не повторив - Новини в газеті Версії . Новини в газеті Версії. Режим доступу: <https://versii.cv.ua/news/fenomen-zelenoho-ruhu-bukovyny-dosi-niht-ne-povtoryv/1907.html>
82. Ханін, В, ПЕРЕСТРОЙКА И ЕВРЕЙСКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ АССОЦИАЦИИ НА УКРАИНЕ . rudocs.exdat.com. Режим доступу: <https://rudocs.exdat.com/docs/index-210576.html>
83. Хотин, Р., (2016). Як Україна Незалежністю вплинула і впливає на інші пострадянські держави . Радіо Свобода. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27938506.html>
84. Чернівецька обласна рада Чернівецька обласна рада | Офіційний сайт органу місцевого самоврядування. Режим доступу: <https://oblrada.cv.ua/oblast70/>
85. Чернівецький некрополь [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2830764-cerniveckij-nekropol.html>.
86. Шупеня В. Чернівецькі некрополі по вулиці Зеленій [Електронний ресурс] / В. Шупеня, Ю. Преступенко. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: <http://iajgscemetery.org/eastern-europe/ukraine/chernivtsi>
87. Best Inflation Calculator (2022) - Historical & Future Value | SmartAsset.com . SmartAsset. Режим доступу: <https://smartasset.com/investing/inflation-calculator#oiUKnluOry>

88. Cargo cult | religion . Encyclopedia Britannica. Режим доступу:
<https://www.britannica.com/topic/cargo-cult>
89. Encyclopedia Britannica. 2022. Six-Day War | Definition, Causes History, Summary, Outcomes, & Facts. Available at:
<https://www.britannica.com/event/Six-Day-War>
90. Gold price 1900-2020 | Statista . Statista. Режим доступу:
<https://www.statista.com/statistics/268027/change-in-gold-price-since-1990/>
91. Lenta.ru: В России: Умер лидер общества "Память" Дмитрий Васильев . Wayback Machine. Режим доступу:
<http://web.archive.org/web/20100520075139/http://lenta.ru/russia/2003/07/17/pamyat/>
92. New.minfin.com.ua. 2022. Как изменилась экономика и финансы за 30 лет независимости Украины. Available at: <https://new.minfin.com.ua/30-rokiv-nezalezhnosti>
93. UA:Перший, (2014). Д/ф "Українська Гельсінська спілка: вектор визначено". Фільм перший . YouTube. Режим доступу:
<https://www.youtube.com/watch?v=miLUawrmXag>
94. ZakonOnline, Указ № 9306-XI від 28.07.1988 Про порядок організації і проведення . Аналітично-правова система ZakonOnline. Режим доступу:
https://zakononline.com.ua/documents/show/157500_528511

Інші:

95. Всесоюзная перепись населения 1939 года. Таблица 15д. Национальный состав населения. РГАЭ. Ф.1562 Оп. 336 Д.970.
96. Депортації. Західні землі України кінці 30-х – початку 50-х років ХХ ст. Документи, матеріали, спогади/ Відп. Ред. Ю. Сливка. Львів, 1996. Т. 2: 1946-1947 рр. С. 309
97. Орен (Надель) І. Краткая еврейская энциклопедия в 11 томах: том 8. Кол.: 697–702. / І. Орен (Надель), М. Занд., 1996.

98. Попеску Й. CREAREA REGIUNII CERNĂUȚI [Електронний ресурс] / Йон Попеску // Observatorul. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://observatorul.com/Default.asp?action=articleviewdetail&ID=1951>.
99. Чернівецький некрополь [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2830764-cerniveckij-nekropol.html>

Література

100. Гітельман Ц. A Century of Ambivalence: The Jews of Russia and the Soviet Union, 1881 to the Present / Цві Гітельман. – Блумінгтон, Індіана: Indiana University Press, 2001. – 320 с.
101. Гончарук Г.І. Народний Рух України. Історія – Одеса: Астропринт, 1997 – 380 с.; іл.
102. Роберт О. Фрідман Soviet Jewry in the 1980s: The Politics of Anti-Semitism and Emigration and the Dynamics of Resettlement
103. Фрунчак С. THE MAKING OF SOVIET CHERNIVTSI: NATIONAL “REUNIFICATION,” WORLD WAR II, AND THE FATE OF JEWISH CZERNOWITZ IN POSTWAR UKRAINE. : дис. докт. філос. наук / Фрунчак Світлана – Торонто, 2014.
104. Ходорковський Ю. ЄВРЕЙСЬКІ НЕКРОПОЛІ УКРАЇНИ / Ю. Ходорковський. – Київ: Інтеграфік, 1998. – 82 с. – (Некрополі України).

ДОДАТКИ

О Б Р А Щ Е Н И Е

Одним из основных критериев культуры человека является его отношение к могилам предков. К сожалению, наряду с утерей многих национальных традиций и обычаев, изменилось отношение людей и к этому важному признаку духовности.

Весьма печальное зрелище представляет собой состояние еврейского кладбища в нашем городе. Неухоженные могилы, покосившиеся памятники, заросшие травой и кустарником дорожки. Кроме общей, указанной выше причины, есть и другие – это миграция и эмиграция десятков тысяч наших земляков. За могилами их родных, как правило, некому ухаживать.

За последние десять лет мы были свидетелями минимум трех крупных умышленных разрушений памятников на еврейском кладбище, после каждого из которых оставались десятки поваленных и разбитых надгробий на могилах наших отцов, матерей и других родных. Ни у одного честного человека не вызывает сомнений, что это были акты антисемитизма и вандализма.

После этих страшных событий городские власти выделили на восстановление еврейского кладбища 30 тыс. рублей. Много было сделано, но нельзя успокаиваться на этом и считать все проблемы, связанные с кладбищем, решенными.

Главное – другое: почему мы должны уповать лишь на органы городского управления, не наша ли это прямая обязанность – уход за кладбищем. Не позор ли это безразличие для нас, чьи родители и деды, здесь похороненные, ждут от нас совсем иного отношения к памяти о них.

Если мы сами не возьмем дело ухода за могилами в свои руки, не выделим средства на охрану, восстановление и уход за кладбищем, то нечего сетовать на кого-то.

Нельзя забывать, что возрождение данной традиции окажет благотворное влияние на воспитание наших детей и внуков.

Мы предлагаем учредить общественный фонд содействия сохранению еврейского кладбища в нашем городе, открыть счет в соответствующем отделении госбанка, на который будут поступать пожертвования от граждан и организаций.

На общем собрании наших сограждан, подписавшихся под данным обращением, мы выберем демократическим путем правление фонда, в задачи которого будет входить: учет поступающих средств, заклю-

Додаток №1.1. «Звернення ініціативної групи до мешканців міста» (продовження в наступному додатку)

чение договоров с юридическими лицами и гражданами на производство различных работ, проведение воскресников по уходу за кладбищем, информирование общественности о состоянии дел и расходовании средств, решение других вопросов.

Мы обращаемся также к нашим землякам, проживающим ныне в других регионах страны и иных государствах, с призывом поддержать наше начинание материально и активным личным участием. Для возрождения такой святой традиции не должно быть границ и расстояний.

Мы обращаемся к городским властям, в органы печати с просьбой поддержать нашу инициативу и содействовать ее реализации.

Мы будем благодарны средствам массовой информации, изыскавшим возможность довести данное обращение к ^седеию наших земляков в других городах и странах.

ИНИЦИАТИВНАЯ ГРУППА.

Додаток №1.2. «Звернення ініціативної групи до мешканців міста»
(продовження)¹⁸³

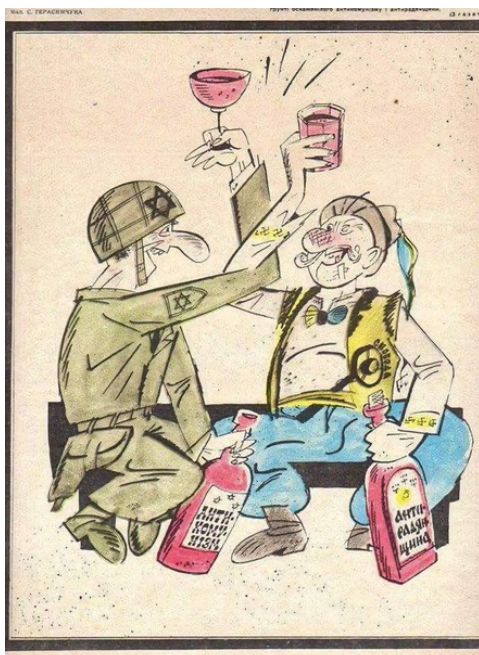
Додаток № 2 «Таблиця №1 «К-ть підписантів»

¹⁸³ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №1. Чернівці, 1988

Додаток № 3 Радянська пропагандистська антисіоністська та антиукраїнська карикатура ¹⁸⁴

Додаток № 4 Радянська пропагандистська антисіоністська та антиукраїнська карикатура ¹⁸⁵

¹⁸⁴ Громадське радіо | Слухайте. думайте. [онлайн]. (без дати). Громадське радіо. [Дата звернення 14 червня 2022]. Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/sionisty-ta-ukrayinski-burzhuzazni-nacionalisty-yak-pro-nyh-zhartuvaly-v-srsr>

¹⁸⁵ Громадське радіо | Слухайте. думайте. [онлайн]. (без дати). Громадське радіо. [Дата звернення 14 червня 2022]. Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/sionisty-ta-ukrayinski-burzhuzazni-nacionalisty-yak-pro-nyh-zhartuvaly-v-srsr>

Додаток № 5 Радянська пропагандистська антисіоністська та антиукраїнська карикатура¹⁸⁶

П Р И Л О Ж Е Н И Е 4

В РЕДАКЦИЮ ГАЗЕТЫ
"РАДЯНСКА БУКОВИНА"

Мы, члены инициативной группы по организации "фонда содействия сохранению Черновицкого еврейского кладбища", с глубоким возмущением прочли злобный, клеветнический, оскорбительный донос через органы печати, опубликованный в Вашей газете от 20.II с.г. в виде фельетона под названием "Спук лейтенанта Имдта".

Наряду с именем Иосифа Зисельса в статье упоминается его "команда", где мы, члены инициативной группы, собрались под своим обращением с созданием "фонда содействия сохранению Черновицкого еврейского кладбища" около тысячи подписей наших земляков.

Расценив вам данную публикацию как попытку антисемитски настроенных элементов вконец загубить все заметные ростки возрождения еврейских культурных традиций в нашей области, вполне доступные в настоящее время в других регионах страны.

Мы требуем:

1. Официального опровержения от имени редакции газеты вышеуказанного паскvila.
2. Публикации на страницах Вашей газеты Обращения с созданием "фонда содействия сохранению Черновицкого еврейского кладбища" с указанием количества лиц, его подписавших.
3. Опубликования нашего письма в горисполком и вашу газету от 29.07 с.г., реакция на которое до сего дня не последовало.

В случае неудовлетворения наших требований вынуждены будем обратиться к Генеральному прокурору СССР с заявлением о возбуждении уголовного дела по ст. 19,177 УК УССР за ведомо ложный донос через органы печати в отношении его организаторов и исполнителей.

Члены инициативной группы по организации
"фонда содействия сохранению Черновицкого
еврейского кладбища".

Додаток № 6 Лист в редакцію газети «Радянська Буковина»¹⁸⁷

¹⁸⁶ Громадське радіо | Слушайте. думайте. [онлайн]. (без дати). Громадське радіо. [Дата звернення 14 червня 2022]. Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/sionisty-ta-ukrayinski-burzhuazni-nationalistyak-pro-nyh-zhartuvaly-v-srsr>

¹⁸⁷ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №7. Чернівці, 1988

Приложение 1,

О т в е т из редакции газеты
"Радянська Буковина" на
письмо инициативной группы
от 29.11.88 г.

Уважаемый тов. Харах М.Б.!

По поводу Вашего письма в редакцию сообщаем, что в фельетоне "Онук лейтенанта Шмідта" /"Радянська Буковина" за 20.11.1988 г./ мы не усматриваем "злостного, клеветнического оскорбительного доноса через органы прессы", как и "попытки антисемитски настроенных элементов" подавить ростки возрождения еврейских культурных традиций. В связи с этим считаем нецелесообразным давать опровержение.

Что же касается публикации обращения о создании фонда содействия сохранению еврейского кладбища, то вам был дан устный ответ в редакции газеты.

Редактор газеты
"Радянська Буковина" П.Радавчук
19.12.88 г.

Додаток № 7 Відповідь редакції газети «Радянська Буковина»¹⁸⁸

¹⁸⁸ Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №8. Чернівці, 1988

РЕЗОЛЮЦІЯ №1

Про створення Чернівецької регіональної організації Народного Руху України за Перебудову

Установча конференція представників первинних осередків Народного Руху України, неформальних товариств та творчих спілок, які зібралися в Чернівцях 26 серпня 1989 року,

У Х В А Л И Л А :

1. Створити Чернівецьку регіональну організацію Народного Руху України за Перебудову.
2. Вищими органами Чернівецької регіональної організації Руху вважати: Конференцію, Раду, Президію. Надати Раді право докооптації від новостворених відділень Руху не більше третини обраних конференцією її членів.
3. У своїй діяльності Чернівецькій регіональній організації Руху тимчасово /до реєстрації прийнятого республіканським установчим з'їздом Статуту Народного Руху України за Перебудову/ керуватися прийнятим конференцією статутом Чернівецької регіональної організації Руху.
4. Для здійснення практичної діяльності Чернівецької регіональної організації Руху утворити організаційний відділ і такі робочі комісії:
  - редакційну
  - інформативно-видавничу
  - екологічну
  - правозахисну
  - конституційних прав та свободи совісті
  - економічну
  - міжнаціональних стосунків, яка складається з секцій:
    - єврейської культури
    - молдавсько-румунської культури
    - німецькомовної культури
    - польської культури
    - російської культури
    - української культури
5. Заснувати періодичний друкований орган.
6. Конференція уповноважує Раду, її Президію вийти з клопотанням до Чернівецької міської Ради народних депутатів про виділення приміщень для роботи структурних утворень Чернівецької регіональної організації Народного Руху України за Перебудову.

Додаток №8. «Резолюція №1 Установчої Конференції регіонального осередку НРУ за Перебудову».¹⁸⁹

¹⁸⁹ Буковинський вісник «Народного Руху України за Перебудову» №2. Чернівці, 1989

СООБЩЕНИЯ И ОБЪЯВЛЕНИЯ

В феврале - апреле 1990 года на счет Черновицкого еврейского общественно-культурного фонда поступило 3.846 руб.

В том числе:

- На благоустройство еврейского кладбища	-	1.050 руб.
- На издание бюллетеня "Шофар" /взнос от преподавателей иврита/	-	232 руб.
- Собрано при распространении бюллетеня "Шофар"	-	560 руб.

За это же время израсходовано:

- Оплата хозрасчетной бригаде за работы на кладбище	-	3.000 руб.
- На организацию предвыборной кампании С.Бакиса и кандидатов от Демократического блока /изготовление плакатов, размножение агитационных материалов/	-	1.040 руб.
- размножение бюллетеня "Шофар" № 1 /300 экз./	-	1.200 руб.
- организация гастролей Рут Левин /рекламные шиты и афиши, командировочные расходы на концерты в Киеве и Москве/	-	212 руб.
- Приобретение книг для библиотеки	-	140 руб.
- Организация пасхальных седеров	-	75 руб.
- Размножение проекта устава ОЕК для отчетно-выборного собрания	-	70 руб.
- прочие расходы	-	251 руб.

Итого израсходовано за февраль - апрель -
5.988 руб.

Остаток на 15 апреля - 8.850 руб.

Напоминаем, что счет Черновицкого еврейского общественно-культурного фонда:

№ 2 7 9 9 3

В ФИЛИАЛЕ СБЕРБАНКА № 6712/011 /УЛ. ЛЕНИНА,17/ на имя АБРАГАМА КУРТА ЛЕОНОВИЧА.

Взнос на указанный счет можно сделать почтовым переводом из любого почтового отделения или непосредственно в филиале Сбербанка с получением квитанции ф.31. О сделанном взносе просим сообщить в редакционную группу "Шофара" или по телефонам 3-15-73, 3-81-49.

Средства, собранные фондом, направляются на благоустройство еврейских кладбищ, а также на финансирование еврейских общественных и культурных инициатив.

Додаток №9 «Сообщения и объявления» Фінансовий звіт Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного Фонду у передвиборчий період опублікований у Інформаційному Бюлетені «Шофар»¹⁹⁰

¹⁹⁰ Шофар Інформаційний Бюлетень «Чернівецького Єврейського Громадсько-культурного фонду» №. 2 (20) Чернівці, 1990